ДРАМА

Микола Куліш довго виношував задум написати роман про нещасне кохання поета до панночки Марини. За тло мали правити грандіозні події першої світової війни й революції. Та реалізувати задум письменникові вдалося в формі п'єси.

Із спогадів мого романтичного нині покійного друга й поета Ілька Юги на Жовтневих роковинах у клубі ЛКСМУ про свій незавидний, як сказав він, проте повчальний революційний маршрут.

I

1

— Уявіть собі, друзі, — так почав він, — перше — вулицю старого провінційного міста; друге — двоповерховий будинок з табличкою: "Дім генерал-майора Пероцького"; третє — революційну весну; четверте — Великодню ніч.

Початок дії: я пишу. Напівгорище в будинку. Квадратове віконце запнуте зоряним небом. Світить гасова лампочка. В кутку мідяним удавом виблискує гелікон.

2

Поруч за дерев'яним простінком живе безробітна модистка З і н ь к а. Вона чеше косу. Під дверима г о с т і.

П е р ш и й г і с т ь (читає напис крейдою на дверях). "З нагоди Великодня візитерів не приймаю". (Пауза. З досадою). Хе-хе! Оригінально!

Д р у г и й г і с т ь (ревниво, баса). Чого ж ви стали?

П е р ш и й г і с т ь. А куди мені тепер іти?

Д р у г и й г і с т ь. На Великдень у кожної господині двері гостям одчинено.

П е р ш и й г і с т ь. То я піду до вашої. Добре?

3

З і н ь к а сміється. Гості, ощирившись, розходяться. Я пишу. Підо мною в генераловій квартирі дзвонять куранти, немов з далечі віків: мірно, журно, елегійно. А ще нижче, на першому поверсі, живе вона. Немов зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулась серпанкова завіса. Під нею немов пливе освітлений кут кімнати: піаніно, погруддя Шевченкове й квіти. Вона вивчає Бетховенову "Патетичну сонату". Грає в повторює вступ, оте повне зоряного пафосу, глибоке й могутнє вгауе. (Тоді я не знав ще ні назви, ні автора).

4

До мене в двері стукотить З і н ь к а:

— Можна? (Увіходить). Скажіть, сусідо, відгадайте, коли до дівчини ходить удостач мужчин, а їй раптом хочеться бігти од них до мужчини ж, то що це значить?

Я. Не знаю.

З і н ь к а. А коли всі збираються розговлятися, а їй хочеться заговіти, то ви теж не знаєте, що воно значить?

Я. Теж не скажу.

З і н ь к а. Невже не знаєте? І не вгадаєте? Та ну-бо! Це ж така зрозуміла річ. Це значить, що прийшла... Думаєте, любов? Великодня нічі І все. А вам подумалось?

Я одхитую головою.

Прийшла Великодня ніч, а за нею в гості мадам журба преться. Слухайте, сусідо. Я голубе платтячко, бачте, наділа дівоцьке, косу по-скромному заплела — заговіла, а ви такий бідний та самітний, що й сьогодні не розговієтеся. То, може, пішли б удвох, га?..

Я (одхитую головою). Бачте...

З і н ь к а. Ха-ха! До церкви, наприклад. А вам подумалось?.. (Підморгнула). Не бійтесь! Ви не поскоромитесь од мене.

Я. Я й не боюсь. Я, бачте, не маю часу. Я пишу листа.

З і н ь к а. Ви пишете. Вибачте, пишіть. Я б оце сама написала листа абощо. Написала б: року двадцять третього життя, числа в календарі червоного, у серці ж — чорного. Ой казали мені люди, що як прийде свобода, то вона, як мама: не журися, мовляв, дівко, — вискочиш із ями... Буде світ тоді, як цвіт, ще й милий, як сонечко. Свобода прийшла. То оце я й пишу: дорогий мій, милий! Хоч кажуть, я така, що й за п'ятака, а проте не все ще спродала, зоставила дещо про милого, що прийде ж, думалось, до мене хоч на день, на мій Великдень. Свічку засвітила, платтячко наділа голубе, дівоцьке, а він щось не іде... Пишіть! На добраніч.

Грошей часом нема у вас позичити — сім карбованців? За квартирю, бачте, вимагають. Я оддам. Одержу за свою (підморгнула) квартирку — і оддам. Нема? Пишіть, пишіть.

5

З першого поверху кам'яні приступці униз, у темний підвальний закут. Двоє сортують літературу. Осторонь ж і н к а прасує білизну. Із стелі зрідка, але методично вперто й дзвінко капає у відро вода.

Л і т н і й (одкладаючи листівки). На Вадонів завод. Тепер портовим майстерням: брошурок "Коли скінчиться війна" — одна, дві, три, чотири, п'ять (крапля: дзень! Обернувся, глянув на стелю, на відро і знов), сім, вісім, дев'ять, десять (крапля: дзень! Нахмурився). Отак у вас завжди капає зі стелі?

Ж і н к а. Третій рік. Ще як брали на війну Оврама, мужа мого, — почало. З того часу жду й рахую. Сорочку перу я за сімдесят крапель, прасую за десять. А за цілий день, знаєте, скільки їх випадає? Аж чотириста тридцять два по сто. Скільки це, по-вашому?

Л і т н і й. Сорок три тисячі двісті.

Ж і н к а. Жду й рахую. Голова — як решето. Все життя — як решето: все подовбали ці краплі. Пам'ятаю, почала щитати, як вернулась з проводів. (Рахуючи краплі). Одна, дві. Проводжаючи, питала: ти ж котляр, Овраме, на заводі став глухий, недочуваєш, а тебе беруть. А він мені... Три. "Через те нас і беруть, що глухі ми і сліпі ще". Та й пішов. Туман стояв, воріт було не видно. Я за ним: Овраме! Він не обернувсь... Чотири... Коли ж тебе тепер ждати? Не обернувся. Але біля заводу став. Добігла. Саме тоді... П'ять... Ішло на шосту, і заревли гудки. Ніколи не плакав, а то дивлюсь — слухає й плаче... Шість. А скажіть, яке найбільше число в світі?

Л і т н і й. Квадрильйон, здається.

Ж і н к а. Квадрильйон. Якби мені хто сказав, що, як упаде квадрильйонна крапля, тоді вийде війні кінець, тоді вернеться мій Оврам,

я б перещитала. Я б кожну крапельку обчислила, не пропустила б! (Жагуче, пристрасно, аж сльози проступили). Як намистечко б, зібрала та на пам'ять нанизувала крапельку до краплі. Отак. (Ставши. як на молитву, рахує краплі). Сім. Вісім. Дев'ять.

П а р у б о к. Сестро, ти знову...

Ж і н к а. Вісім. Дев'ять. Десять...

П а р у б о к. Ну от... (До літнього). Що робити?

Л і т н і й (суворо). Що? Нести літературу! Організовувати! Агітувати! Треба увесь світ підпалити нашими лозунгами: вимагаємо зробити з тайних договорів плакати — раз, із війни негайний мир народам — два, із дванадцяти годин роботи вісім — три, маємо чотири руки — чотири, а пакунків п'ять — п'ять, що робити з п'ятим — шість.

П а р у б о к. У мене є тут товариш один. Покликати?

Л і т н і й. Хто?

П а р у б о к. Студент.

Л і т н і й (міна). Хм...

П а р у б о к. Та не справжній, із селян. З університету на дому. Екстерн. Прибився у город із села вчитися. Батько десь за пастуха. Хлопець трошки мрійний, проте певний, свій...

Л і т н і й. Сім! Клич!

І приходить до мене мій перший друг, мій побратим Л у к а:

— Ілько, здрастуй! Ти що робиш?

Я (патетично). Пишу до неї листа!

Л у к а. Це сто тридцять першого?

Я. Не смійся. Луко!

Л у к а. Скоро порвеш?

Я. Не смійся! Ти чуєш, який у мене настрій? (Я чую знизу акорди grave). Високий, зоряний, як небо! Перше (жест на гелікон), бачиш цю штуку? Гелікон зветься. Коли взяти forte, можна загасити лампу. Але я навчуся грати так, що зорі на небі гаситиму.

Л у к а (іронічно). Навіщо?

Я. Щоб... щоб мати роботу.

Л у к а. Роботу, бачу, матимеш, а от заробіток?..

Я. І заробіток теж. Це ж гелікон з оркестру, що грає влітку на бульварах, восени на весіллях, узимку на похоронах — з оркестру гуманізму. Є геліконісти, що добиваються од цього удава такої, що він не просто грає, а дзвонить, як срібний дзвін. Отак: бом, бом...

Підо мною немов нарочито дзвонять куранти.

І я навчусь! Обов'язково! Третє, і це головне, я пишу до неї листа. (Знизу я чую, як услід за уаие напливає перша хвиля світло-ярого allegro molto e con brio). Слухай! (Читаю й фантазую), "Можливо, що й цього

порву, але пишу й писатиму, бо вірю в Петрарку і в вічну любов. У вічну любов. Між іншим, од золотих фігур в історії чорні тіні, од чернечої ж Петрарчиної золота й ясна — світінь вічної любові. Вірю і пишу. Ви граєте сьогодні щось нове, що саме — не знаю, але ця музика, напевно ж, про юнака, що мчить конем степами, шукає країни вічного кохання. Там, у голубих вікнах, дівчина самітна: ліву брову трошки ломить, як усміхнеться, очі голубі. Скажіть, вітри, або ви, зорі, чи вийде дівчина йому назустріч, чи одчине двері, прекрасні ворітця в країну вічного кохання!" (Крізь сльози й посміх). Ану, вгадай. Луко...

Л у к а. На те у дівчат і ворітця, щоб їх одчиняти.

Я. Та ні! Пошлю от я цього листа чи ні?

Л у к а. Як сто тридцять попередніх.

Я (тоді врочисто, категорично). Сьогодні. Сам однесу!

Л у к а. Сьогодні треба нести літературу, і ти мусиш помогти. Ходімо!

Я. Завтра однесем.

Л у к а. Ти хочеш справу соціальної революції одкласти на завтра!

Я. Ані подобини! Але знай. Луко: над світом полощеться в крові прапор боротьби. Для чого? Щоб завтра замаяв над нами прапор вільного труда. Та тільки тоді, як над світом замає прапор вічної любові...

Л у к а. К чорту твою вічну любов! Сьогодні нам на цехових зборах петроградський товариш сказав: "Мусимо, — каже, — припустити поїзд революції повним гоном до соціалізму". А ти його хочеш спинити на станції... (Передражнив). Вічна любов!

Я (з досади й образи, вслід йому). Тільки тоді, як Петраркою стане той, хто сьогодні б'є жінку, — наступить всесвітня соціальна весна. А ти її к чорту! Цілу проблему!

7

Я майже іду услід за Лукою. Несу листа. Так. За іншої ситуації я б його порвав, як порвав сто тридцять попередніх. Але ж тепер я змушений його однести. І я несу. Сходами, вниз, де живе вона. Але як його передати? Іду далі вниз. Бачу, як з підвальчика виходить літній робітник, обважений пакунками літератури. На ним Л у к а. Н а с т я суне йому кусок паски, крашанки. Шепотить:

— Нате. У дорогу.

Л у к а. Ну от... (До літнього, жест на крашанки). Брати, товаришу Гамар? Релігію?

Л і т н і й (сердито). Бери! Все одно з'їмо!

Щоб не здибатися з Лукою, я повертаю нагору. Біля дверей Пероцького чую — дзвонять куранти. По тому дзвінок електричний.

Г о л о с П е р о ц ь к о г о (до економки). Телеграма од А н д р е з фронту: "Здобув відпустку. Першого приїду, номером шостим". За півгодини він буде. Ванну і постіль, Анет. А мені, будь ласка, сьогоднішні витрати. Не ображайтесь, Анет. Я вам вірив і віритиму, але коли йде революція, треба щохвилини писати рахунки. Спасибі, Анет. (Читає). "За три замки до дверей одинадцять карбованців сімдесят три копійки". А за розбиту російську корону, Анет! Запишіть. На карб революціонерам. І за страйк на моєму млині — робітникам. "За бром". Кому? Нам чи їм? Не смійте купувати! Де пахне бром, там скоро смердітимуть трупи. Не смійте!.. Прибутки!.. Від Ступай-Ступаненка за квартиру десять карбованців п'ятдесят копійок. І все? А за мезонін? За підвал?.. Виселити!

Я не боюся їхньої революції. Одного лише боюся, щоб не розпаляли фундаменту, на якому стояла Росія, — єдності й неподільності її. А не розваляють Ступай-Ступаненки — Росія вистоїть і перестоїть яку завгодно революцію. Росія! Земля руськая! Русь! Де це так прекрасно грають? Анет, люба моя! Дістаньте з гардероба мою уніформу. Я піду до церкви, Анет! Пам'ятаєте Великодній ранок тисяча дев'ятсот тринадцятого року, Анет, берізку за вікном і зорю? Тоді Росія пахла, Анет, а нині!.. Смирно! Це я на свої мислі, Анет!.. Який хаос! Зменшіть витрати, Анет!.. Церемоніальним маршем! Мої мислі! Повзводно!

Тихо. Певно, пішов, бо чую другий голос. Син Пероцького — Ж о р ж и к:

— Анет, дорогая! Ну?

А н е т. Жорже! Папа приказав зменшити витрати.

Ж о р ж. Я оддам! Слово майбутнього офіцера, оддам!

А н е т. Жорже, зрозумійте, грошей нема.

Ж о р ж. Слово честі, оддам! Знайте: за місяць-два нас, старший клас кадетів, попрямують у прапорщики. Ух, піду я на війну! На більшовиків! Вдарю, вдарю чобітками, брязну, дзенькну острогами, гляну в дзеркало, а там (зафантазував) молоденький офіцерик, у погончиках блискучих, чорні вусики...

А н е т. Мій хлопчику-мрійнику!

Ж о р ж. Хлопчику?.. (Навмисне брутально і все ж стаки наївно). Молоденький офіцерик, п'ять кондонів у кишені; ахм, — красуню!

А н е т. (певно, очі великі, аж зблідла). Жорже!

Ж о р ж. Entre nous soit dit! Ви, Анет, як Богоматір, будете страждати, виряджаючи вашого хлопчика на війну. Розстебнете мені кітель, начепите дукатика золотого і заплачете, як колись покійна мамочка.

А н е т, очевидячки, зворушена й розстіба ридикюля.

За вікном буде вечір, як чернець смутний, і зоря, яко лампадник. Папа покличе. Знявши з носа окУ л яри, скаже він: "Ну, Жорже, будь слуга цареві щирий..." — І не мовить більше слова.

А н е т, очевидно, виймає асигнацію.

До вокзалу рисаком. Ви зо мною. Папа ззаду. У салон-вагон ввійду я, аж там жінка незнайома, молода, прекрасна, ну як ви, Анет. (Цілує). Лікті в неї круглі, білі, груди, як у вас, Анет! Буде ніч, буде дорога, і розмови, і пригоди. (Ярливо цілує, як жінку).

А н е т. (очевидно, жах і задоволення). Жорже!.. Я папу покличу!

Ж о р ж (одсапавшись). Тяжко зітхне паровоз у ту сторону, де війна. Свисне: на війну — війну-ну!.. Імператор — Росія — ура! Я поїхав на війну!

8

Вихором пробігає повз мене. До Зіньки. Стукотить.

З і н ь к а. Хто?

Ж о р ж. Це я! Можна до тебе?

З і н ь к а (виглянувши). До "тебе"?

Ж о р ж. До вас.

З і н ь к а. Чого?

Ж о р ж. Я прийшов... Хіба ти... Хіба ви не знаєте?

З і н ь к а. Мами шукаєш чи, може, заблудив?

Ж о р ж. Я прийшов... Папа мене прислав! Гроші одібрати! Ті, що за квартиру нам. Папа сказав — виселить тебе, якщо не заплатиш сьогодні.

З і н ь к а (перемоглася). Ну що ж... Заходь, хазяїне.

9

Сливе навшпиньках підходжу до заповітних дверей. Стою. Перша хвиля світло-ярого alltgro molto e con brio спадає. Вона грає далі — світлий роздум бунтарного духу, вічний спів кохання. Раптом перестає:

— А-а, мій таток: пощипані українські вуса, сивенький чубок!

Б а т ь к о (врочисто читає). "Учителя малювання та чистописання, українця запорозької крові Івана Степановича Ступай-Ступаненка лі-то-пис".

В о н а (з гумором). Ой!

Б а т ь к о. "Березня сьомого, року на Україні тисяча дев'ятсот сімнадцятого. Місяць тому вночі не спалось — думалось: ніч така велика, як Росія, а Росія, як ніч, — не видно й не чути нашої України. А нині читаю відозву нашої Центральної ради: народе український, народе селян, робітників, трудящого люду... місяць минув, а яка одміна! Благословляю революцію!"

В о н а. І я! (В тон). Благословляю!

Б а т ь к о. "Березня двадцять сьомого. Читав, як у неділю в Києві відбулось велике .українське віче. Сотні, тисячі, десятки тисяч українців заприсяглися образом Шевченка не складати рук, аж доки не відбудована буде вільна наша Україна. Присягаюсь і я!

В о н а. І я! Не тільки Шевченком, — тобою, твоїми вусами, твоїм сивеньким, таток, чубком.

Б а т ь к о. "Тридцятого. Приснився пресвітлої пам'яті гетьман всієї України Іван Степанович Мазепа".

В о н а. І мені! Немов їхав автомобілем, так? А за ним запорожців сила та все на велосипедах.

Б а т ь к о. "Тридцять першого. Більшовики пишуть, що державних меж взагалі не треба. Вони за Інтернаціонал. Це значить, і Україна без меж? Та як їм не соромно!"

В о н а. Ой як їм не соромно!

Б а т ь к о. P. S. Треба розтлумачити їм, в чім справа і що таке Україна. (Дописує). Обов'язково! (Читає). "Першого. Завтра Великдень. Думаю, чи потрібен тепер Україні Бог? Думаю, що коли й потрібен, то тільки свій, український. Інакший зрадить або обдурить. Маринка грає цілий вечір якусь прекрасну річ. Певно, українську, бо мені вчувається: сивоусі лицарі-запорожці мчать кіньми вічним степом по щастя-долю для своєї України". Особливо, де ти, Маринко, граєш скоро, да отак (наспівує): цоки-цоки-цок-цок! Тру-ту-туї (Цілує її). От заграй!

Вона грає. Знову здіймається вгору з бунтарних глибин до зоряних просторів хвиля світло-ярливого пафосу. За нею, здається, пливе під напнутим вітрилом завіси освітлений покут кімнати: погруддя Шевченкове, квіти, вона над клавіром, батько з літописом і я за дверима.

Ми пливемо над життям на кораблі "Арго" до вічно прекрасних країн, кожний по своє золоте руно.

Б а т ь к о. Соната?

М а р и н а . Патетична.

Б а т ь к о. Як автора на прізвище?

М а р и н а . Бетховен.

Б а т ь к о. Невже не українець?

М а р и н а . Німець.

Б а т ь к о. Значить, мати була українка.

М а р и н а . Тату, ти комік. Він скоро сто літ тому, як помер, і на Україні ніколи не жив.

Б а т ь к о. Хм... Чув десь нашу музику! Украв! Соната українська. Он росіяни — цілого Глинку у нас украли та й кажуть, що їхній Глінка! Та який він Глінка, коли він Глинка! Прізвище українське! Українець! Ну, та тепер не дамо! Не дамо, Маринко, не дамо! Ні півглинки, ні вуглинки! Ось піду я зараз вулицями, під церкви піду, де тільки є люди, агітувати й проповідувати за вільну нашу Україну. Бо кожний тепер українець мусить, лягаючи, в голови класти клунок думок про Україну, вкриватися мусить думками про Україну і вставати разом з сонцем з клопотами про Україну. Відбудуємо — тоді за Інтернаціонал, Ось як, а не так, як ви пишете, товариші більшовики! Бо хіба ж може бути Інтернаціонал без України, без бандури?!

М а р и н а. Тату, ти комік. (Цілує його).

Б а т ь к о. Іду!

Я всовую листа між одвірки й двері і мчу до себе нагору. Виглядаю.

10

С т у п а й – С т у п а н е н к о (одчинивши двері). О! Лист! Це тобі, Маринко.

М а р и н а. Без марки й штампа?

С т у п а й. Певно, той, що з неба пада українкам, — золотий. (Іде).

М а р и н а (сама). Не золотий, а голий. (Читає, деякі слова повторює вголос). "...Ця музика, певно ж, про юнака, що мчить конем степами, шукає країни вічного коханая..." (З теплим, гумором). Маєш! Іще один комік... Ну!.. (Читає). "Там, у голубих вікнах, дівчина, самітна..." Хм! (Усміхається, ліву брову справді трошки ломить). "Скажіть, вітри, або ви, зорі, чи вийде дівчина йому назустріч?.." (Очі мрійні, голубі. Пауза). Скажіть, monsenieur, вітри, шепніть, madame зорі, як відповісти цьому ще милому комікові — нашому відлюдникові?.. (Сідає. Нотний столик. Олівець. Ліва рука на клавішах. Права за думками — пише). "Дівчина самітна. Так. І жде. Кого! Не знаю, але вже давно жде! У снах, у мріях, десь ніби в голубих вікнах, когось із-за Дніпра, чи то від трьох могил, од Жовтих Вод, чи з Січі ждала й жде. Кого? (Торкнувшись клавішів). Можливо, вас, поете милий. Напевно, вас, якщо ви на коні. Так, тільки вас, якщо ви на коні й при зброї". Ні!.. Цього не напишу, бо це вже од програми. Хай буде од душі. (Перебирає клавіші). "Жде вас, поете милий. Самітна дівчина. В країні, де на дверях два замки іржаві висять, московський і польський, жде і мріє, що тому оддасть і душу, й тіло, хто замки ті позбиває..." Ні, хай буде од душі!..

11

М а р и н а грає. Мені здається, ще одна хвилина, ще один дотик руки — і хвиля світло-ярливого пафосу досягне неба, задзвенить об зорі, і тоді небо — зоряний рояль, місяць — срібний ріг заграють вічну над землею патетичну симфонію. Мені неможливо ясно в очах, я бачу далекі зоряні простори, я ніби чую музику зір, одного.не бачу — як до мене йде з листом М а р и н а . На сходах обганя її військовий. Офіцер. Оглядається. Збіга захоплений до неї:

— Mon Dieu! Це ви, Marine? Здрастуйте! Впізнаєте вашого колишнього гімназіального chevalier d’amour А н д р е? Три роки не бачились! Більше! Пам'ятаєте, я написав вам секретку на танцвечорі, сам приніс, сам познайомивсь! А як ми танцювали вальс-менует? А ви тепер ще краща стали.

М а р и н а . Ви з фронту?

А н д р е. Допіру. Страшенно радий. Уявіть темряву, ями, окопи, все в глині, в багнюці, навіть небо — і отак день за днем, місяці, і сам ти ніби з глини, без женщини, себто без душі, одна лише темна хіть до неї, важка, як чорнеє живе срібло. І от контрасти: я їду поїздом, огні і українські зорі...

М а р и н а . Ви самі ж росіянин?

А н д р е. Але люблю, бо вони мої... Їду поїздом, огні і зорі, вокзал, і от я візником на гумових шинах. Чорт! А тут ще дзвони. І раптом ви, Магіпе, та ргетіеге іепаге88е. Я не можу більш... (Руки простяг), Ну, Христос воскрес!

М а р и н а (одступила). Воістину...

А н д р е. Ну що ж... Я поцілую вашу тінь! (Цілує). За цей момент, за зустріч цю я радий зараз повернуть назад, на фронт і битись там за вас без відпустки цілий вік. За вас!..

М а р и н а . І за українські зорі?

А н д р е. З цілим світом!

М а р и н а. Спасибі. Але ви перед цим загляньте до своїх, обмийте глину, відпочиньте... Це вам такий наказ.

А н д р е. Marine!

М а р и н а . І завітайте завтра!

Корнет, цілуючи її очима, біжить додому. М а р и н а йде до мене. Затримує поступ. Крок вперед, крок назад.

Поет, можливо, завоює твою душу, цілий світ, але жодного кілометра території, моя Жанно д'Арк... (Вертається).

12

Чую втрете "Патетичну". І раптом супровід до allegro — стоголоса мідь Великодніх дзвонів. Дивлюся у віконце. Дзвіниці, як білі тополі. З найближчої пливе спів хорний: "Христос воскрес". Кометами здіймаються ракети, червоні, голубі, зелені. Танцює світ. Патетичний концерт. І тільки низько над обрієм висить блідий, пощерблений серп місяця — розп'ятий міфічний Христос.

13

Вернувся Ступай, зворушений, піднесений, аж чубок подерся угору.

— Грай, Маринко, "Патетичну", — Україна воскресає! Тільки що загітував, залучив до нашої "Просвіти" аж три нових члени: учителя слобідської народної школи, сусідського тесляра і нічного сторожа. Грай!

Так! Отак! Гех, сучої ти мами святая Русь, гарбуз тобі тепер у твій товстий державний зад! Слухай, як дзвонить і гра Україна! Устають з могил сивоусі запорожці, сідають на коней. Цоки-цоки!., Чуєш, мчать? Сивоусі лицарі...

М а р и н а (грає). Покійними не ввоюєш. Гей, якби повстанці! Молоді, тату!

С т у п а й. Мчать по долю золоту вічними степами України. Гульк — зоря. Стали над віками, блиснули списами. Гей!

М а р и н а. Гармат би нам та кулеметів замість мрій, тату.

С т у п а й. Що?

М а р и н а. Нічого. Ти, татусику, поет, кажу.

Ступа й. Я — українець. Стривай, Маринонько, я зараз буду з ними христосуватися. (Дзвонить в телефон), Будь ласка, двадцять три нуль сім... Директор гімназії? З вами хоче похристосуватись українець Іван Степанович С т у п а й-Ступаненко. Україна воскресла! А ви одмовляйте: воістину воскресла! Ха-ха! Грай, Маринко, "Патетичну"! (Дзвонить). Будь ласка, сімнадцять два нулі. Од інфантерії генерал-майор П е р о ц ь к и й.

14

П е р о ц ь к и й біля телефону, в уніформі:

— З ким маю честь?

С т у п а й. З вами волить похристосуватися на своїй землі українець Іван Степанович С т у п а й-Ступаненко. Україна воскресла, ваш-дит-ство!

П е р о ц ь к и й (переждем, поки йому врівноважилось серце). Атвечаю. Смір-но! Равнєніє на єдіную-нєдєлімую, гаспада українци!

С т у п а й. По-вкраїнському не так. Струнко, ваш-дит-ство! Церемоніальним маршем, на одного генерала дистанція, з України кроком геть!.. Маринко, грай "Патетичну"!

16

З і н ь к а, Ж о р ж.

З і н ь к а (читає). "Даю цю посвідку колишній нашій покоївці Зінаїді Масюковій на певність того, що я з доручення мого папи, генерала Пероцького, одержав від неї сім карбованців комірного і з доручення ж папиного заплатив ці гроші за перший мій візит до неї і сім додатково за папу, що не заплатив їй за перший візит свій ще року тисяча дев'ятсот тринадцятого, теж на Великдень. Вихованець єнського кадетського корпусу Ж о р ж П е р о ц ь к и й". Так. Тепер ти, Жоржику, ходи додому.

Ж о р ж (навколішках). Ну, порви... Прошу вас, порвіть. Ну хоч не показуйте. Не покажете? Ні?

З і н ь к а (виводить його, зачиняє двері. Сама). Ой Боже ж, як важко. (Бере гітару, грає і молиться). "Ой Боженьку, Боже" Чом ти не поможеш? Чи, може, безплатно помогти не хочеш? Чи, може, й ти, Боже, вже хочеш того же?" Так приходь!

16

У підвальчику, як статуя, Настя. Скаменіла — в двері лізе безногий солдат з георг, хрестом:

— Чи впізнаєш, Насте, чоловіка?.. Здрастуй! Бач, вкоротили мене трошки, зробили нижчим за всіх. Ну, нічого! Піду до своїх на завод, може,

піднімуть. Здається, сказав "піду" — полізу! Другий же місяць, як лізу. До тебе. Чого ж стала, Насте! Приймай ув об'ятія героя, половину чоловіка твого! (Доліз до середини підвальчика і заплакав).

II

1

День. Сонячне" виблискує гелікон. Я безсонний і невтомний крокую по кімнатці. Підо мною все ті ж періодично б'ють куранти. М а р и н а грає тую ж "Патетичну сонату", але сьогодні вже не зоряне grave я чую і не світло-ярливе allegro molto brio, а сонячно-квітчане adagio cantabile. Ну, а мені, звичайно ж, увижається: безмежний степ, над ним пливе в човні "Арго" вона, звичайно, ліву брову трошки ломить, очі голубі, на веслах квіти і роса. І ось удруге приходить до мене мій неромантичний друг Л у к а:

— Доїхав?

Я ніби не розумію. Мовчу.

(Ущипливо). До її ворітець? Я мовчу.

Ну, листа, звичайно, ти порвав?

Я (патетично). Одніс, Луко! Їй-бо, одніс!..

Л у к а (вражений). Ну й що? Як?

Я. Одгадай: яка це дорога, що нею світ іде тисячоліття і не знає втоми?

Л у к а (зрозумівши безнадійність мого любовного становища, рішуче). Дорога революції!

Я. Дорога кохання, Луко! Одгадай: без якої дороги світ давно б уже євнухом старим бродив по пустині життя?

Л у к а. Без дороги революції, як оце ти зараз євнухом тут ходиш. Слухай, Ілько! Сьогодні маніфестація об одинадцятій. Організатори — всі ті, хто революцію оберта на оперетку або літургію, а класову боротьбу на паради й цілування, сказав нам петроградський товариш. І я кажу. До них пристануть, мабуть, і ваші українці, — в рушничках уже, посватались! Більшовики організовують контрдемонстрацію. Розумієш? Наші заводські хлоп'ята всі за більшовиків. Мені доручили роздавати літературу на нашій вулиці й агітувати проти війни, за восьмигодинний робочий день, за передплату "Правди". Ходімо, га?.. На вулицю!.. Поможеш роздавати літературу. А то й так. Просто. Щоб нашого брата було більше.

Я. Я піду... але я трошки згодом.

Л у к а. Чому?

Я. Я... я зараз іду до неї. Не віриш? Я вже б давно пішов, та стерегли мене, не пускали. Луко, дві дикі звірихи: соромливість і вовкуватість. А сьогодні, всю ніч виходивши, я нарешті їх втомив, проклятих, і приспав. Сплять. І я піду! Зараз! Я вже й перші слова наготовив про наше побачення: "Ви не здивуйте, що я непрошений, — скажу, — непрошено зайшли до мене ви у серце!" Ні, не так. Скажу просто: "Здрастуйте!" І не так: "Вдома?" — "Вдома..." Ні: "Я не спитавшись увійшов, це привілей старців і закоханих".

Л у к а. Ні, ти вже краще так: "Вдома?" — "Вдома". Тоді ти: "Простіть, але в мене не всі дома, і я прийшов, щоб ви побачили ідіота з іконкою вічної любові, з дівчачим фартушком замість червоного прапора. Та якби ж ідіота! — Паскудника! Зрадника!" От!.. І знай, Ільку, востаннє до тебе

прийшов я, востаннє й кажу просто; вірші ми з тобою писали, арифметики навчив мене, географії, книжки читали, товаришували, але коли ти зразу не вийдеш на вулицю, себто на дорогу революції, то я тобі не товариш і ти мені не товариш. Раз! Два! Три! (Пішов).

Я (услід йому). Адже ж сам ти почуваєш. Луко, що легше, мабуть, вчинити аж три революції зразу, ніж, скажім, відкритися дівчині вперше, що любиш... Га, Луко? Так дивись, я йду!

2

І я справді йду. Сходами вниз. Знову одна течія несе мене до П дверей, друга односить і гонить униз.

3

Непочута розмова.

М а р и н а (перегравши). Буде!

А н д р е. Marinon! Ще і ще!..

М а р и н а . Невже і вам подобається?

А н д р е (ревниво). "Невже і вам"! А ще кому?

М а р и н а . Угадайте.

А н д р е. Ну, звичайно, кому ж. Йому!

М а р и н а . Угадали. Сьогодні навіть уночі розбудив:

У А н д р е очі рогом.

"Заграй, дочко, "Патетичної", бо вже щось не спиться".

А н д р е. І я б вас розбудив, коли б було дозволено.

М а р и н а. Йому все якісь запорозькі лицарі з цієї музики бредуться в голову, вічні степи, Україна, а скажіть, що вам?

А н д р е. Мені?.. Угадайте!

М а р и н а . Росія?

А н д р е. Честь оддаю, але ні.

М а р и н а . Революція?

А н д р е. Вітаю, але ні.

М а р и н а . Ну, не Україна ж?

А н д р е. Українські зорі, дзвони й сходи. Я іду. Раптом зустріч. Я цілую чиюсь тінь. Тінь краси! Шедевр! Мені хочеться узять її на руки і нести, нести...

М а р и н а . Ви сказали — вітаєте революцію? За що?

А н д р е. Нам потрібніший тепер трикутний капелюх, ніж Мономахова шапка.

М а Р и н а. А вгадайте, що мені ввижається од музики?

А н д р е. Таток?

М а р и н а . Щось чудне і незрозуміле. Привид, сон, реальність, усе разом. Ніби темна й дика є країна і така ж пригноблена, що забула навіть про своє учора і не зна, що буде з нею завтра. Сон. Два замки іржаві висять, печаті з орлами — білим, двоголовим. Замкнуто минуле, замкнуто прийдешнє. В тій країні дівчина самітна. Мріє й жде. І знаєте кого?

А н д р е. Кого?

М а р и н а . Лицаря, що любить українські зорі.

А н д р е. Так?

М а р и н а . День у день, ніч у ніч, щоб замки ті позбивав і двері одчинив...

А н д р е. Дівчині?

М а р и н а . Дівчині й країні. (Зірвала кілька акордів з фортепіано. Піднесла їх у долонях, ніби квіти). Мої любощі це — сон, може, мрія — дівчина стрічає лицаря. Отак (удає з себе сповнену любощами дівчину, зустріч). "Любий мій, давно бажаний, милий!.. — І поведе, як гетьмана, у свою світлицю. Скаже:

— Ой дзвоніть, софійські дзвони, щоб люди не чули, як я милого цілую..."

А н д р е. Marine! Скажіть! Це лише мрія, чи є до цього практичний шлях, реальна програма?..

М а р и н а . Це лише мрія, музичний привид химерної дівчини. А втім — замість трикутного капелюха може ж бути гетьманська булава? Тоді це програма. На Україні. Ви заздалегідь формуєте загони вільного козацтва, я — організацію. Це практичний шлях. Щось чудне й не зрозуміле — правда?

А н д р е. Хай дівчина жде лицаря!

М а р и н а . Так?

А н д р е. Лицар буде! Він уже на порозі.

4

Одчинивши тихо двері, я:

— Простіть!.. Я не спитавшись увійшов, — це привілей старців і закоханих...

Я бачу корнетову спину. Він навколішках, цілує її кінчик сукні. "Лицар прийшов. Він просить посвяти. Mariпоп! Мила!" — чую я і, непомітний, іду геть.

5

Я повертаюсь до себе на горище. Мені неймовірно важко. Я не впізнаю речей. Все змінилося, померкло, посіріло. Навіть сонце на небі вже не сонце, а якийсь жовтогарячий пластир на рані. Скрізь запалення і біль. Шепочу:

— Ну що ж... Ще хлопчиком колись гнався ти за мріями на паличці верхи і з розгону, пам'ятаєш, босою ногою на розбите гостре скло — до кості, до серця?.. Як упав ти з палички-коня на сміття якесь, пам'ятаєш? Ну от! тепер з розгону з примрійного коня... Який смітник кругом! Невже ж весь світ лише смітник, а мрії — випари із його!.. Так, Луко, всі дороги в світі — це лише орбіти: якою б не пішов, все одно повернешся туди, звідки вийшов, — в яму. Різниця лише та, що коли народжуєшся — випадаєш з ями; вмираєш, то попадаєш в яму. От і все. Чого ж іти! Куди іти? Кружляти по орбіті?.. (Підходжу до віконця). Кинутися вниз, чи що?.. (Дивлюся).

III

1

Уявіть собі, друзі, вулицю старого губерніального міста, со-| нячний ріг будинку, хмарку над золотобанним собором, далеку "Марсельєзу". Сидить чистій. Співає:

В суботу і в неділеньку,

Сказать би раз у раз,

По вулиці гулялисі

В штиблетах господа-с.

А як прийшла свободонька,

Вже вулиця не та-с:

Нема, нема роботоньки

З суботи й до суботоньки,

да-да-с.

2

Підходить другий. Сідає:

— Браво! Біс! Ви співаєте, як опера, що горить.

П е р ш и й. А ти квитка купив, що сів на цеє місце? Марш!

Д р у г и й. Ви не подумайте, що тут вам справді опера, а ви білетер.

П е р ш и й. Це моє місце.

Д р у г и й. Тепер свобода слова, совісті і місця.

П е р ш и й. Пишуть: "Пролетарі всіх країн, єднайтесь", — а ти що!..

Д р у г и й. Яй прийшов єднатися, ну!

П е р ш и й (заспівав і затарабанив щітками).

Ой чистю, чистю, чистю —

Штиблети, як сонце...

Д р у г и й. (ще голосніше).

А я й сонце вам почистю,

Не то що штиблети...

П е р ш и й. Дак ти справді конкуренцію прийшов робити? Марш, кажу!

Д р у г и й. Ша! Он де конкурент... (Показує на Оврама).

З

Лізе О в р а м з ящиком і щітками.

Д р у г и й. Дотепная є воєнна приказка: де два б'ються, третій не лізь. Правду я кажу, громадянине солдат?

О в р а м. Я вже після бою — от і лізу.

Д р у г и й.. Ви лізете туди, де всієї роботи не більше, як самому собі почистити ботинки.

О в р а м. Гей, якби ж я мав таку роботу, то я б сюди ніколи не приліз!..

4

Я бачу, як людніє вулиця, голоснішає, ближчає "Марсельєза". За нею ніби пливе угорі хмарка од собору. На балкон виходять старий П е р о ц ь к и й. Нижче на ґанку М а р и н а й А н д р е.

М а р и н а . Подивіться, який день! Отакий дівчина замовить у бога день, як вийде зустрічати лицаря (спинивши рух А н д р е до себе). Цс-с-с!.. Дивіться, таток он — вийшов агітувати. Даваймо послухаємо! Начепив жовтоблакитну квітку — от комік!..

П е р ш и й (навстріч Ступаеві).

Ой чистю, чистю, чистю,

Вакса, як свобода!..

Д р у г и й.

Сонце, бачите, блищить, як

То моя робота!..

С т у п а й (виставивши ногу першому). Будь ласка!.. Та ба! Стривайте! Ви хто?

П е р ш и й. Як хто? Чистій.

Збирається натовп.

С т у п а й. Та ні! Якої нації?

П е р ш и й. Расєйської держави, звичайно-с!

П е р о ц ь к и й(з балкона). Браво!

С т у п а й (знявши ногу, до другого). Ви якої?

Д р у г й й. А вам якої треба?

С т у п а й (до Оврама). А ви?.. (Впізнавши). А-а! Сусіда знизу! Оврам-котляр! Свій! Українець! Будь ласка!.. (Виставляє ботинки).

М а р и н а (на ганку до А н д р е). Ну, не комік?

А н д р е. Це приклад нам!.. Хвалю!

Д р у г и й (до першого). Ви бачили такого малахольного?

П е р ш и й. Чого він хоче?

Д р у г и й. Він хоче, щоб йому вже нація ботинки чистила.

С т у п а й. Ми, С т у п а й-Ступаненки, хочемо, щоб нація наша чужих чобіт не чистила! Пора! Вільними стати пора! Мусимо сісти на коні й мчати по наших козацьких степах разом з орлами й вітрами!.. (Йому аж почувся той тупіт в супроводі патетичного allegro molto e con brio). Цоки-цоки, цок-цок! М а р и н а . Браво, таток! Браво!

А н д р е. Браво!

О в р а м. Ви, може, й сядете, та нас куди посадите?

С т у п а й. Кого це вас?

О в р а м. Ну, мене от... безногого пролетарія вкраїнського? (Показав на чистив). Їх ось...

З і н ь к а (вийшла з натовпу п'яненька). А мене?.. Знову, мабуть, за підсідельню, за перинку, га?.. (До натовпу). Казали, як прийде свобода, то вона — як мама: не журися, мовляв, дівко, — вискочиш із ями. Буде світ тоді, як цвіт, ще й милий, як сонечко. То оце я й кличу: дорогий мій, милий!..

Г о л о с з н а т о в п у. Хто?

З і н ь к а. Та хто обізветься!..

Сміх.

Хоч, кажуть, я така, що й за п'ятака, а проте не все ще спродала, зоставила дещо про милого, що прийде ж" думалось, до мене хоч на день — на мій Великдень. Сміх і голос. Обізветься мільйон! З і н ь к а. Вас мільйон, а його немає. Свічку засвітила, платтячко наділа голубе, дівоцьке, а він щось не йде. То піду, подумала, до сусіди, він теж безталанний. Прийшла до сусіди, а він листи пише. То піду я на вулицю, крикну, погукаю: милий, дорогий! Дорогий мій, милий!..

П е р о ц ь к и й (з балкона). От вам, панове, свобода слова! І взагалі свобода! Суть свободи! Символ! (Іде з балкона).

Л у к а. Так! Це суть буржуазної свободи! Символ! Людина кричить... (До натовпу). Товариші!

А н д р е (перебиває). Громадяни!

С т у п а й (очнувшись і собі). Брати українці!

Я бачу, як у натовпі вирує три течії. Кожен хоче стати поближче до свого оратора.

А н д р е влаштовують овацію. Тому він починає перший:

— Хто не бачив, хто не зна країни нашої учора? Країна наша...

С т у п а й. Україна!

Л у к а. Трудящий люд, пролетаріат!..

А н д р е. Вся Росія — це нерухомий був, гнітючий монумент: трон, до його сходи — приступці рабства і на приступцях ми, раби, рабом був комір золотий, сенатор, камергер у палатах...

Л у к а. Брехня, товариші! Рабами ми жили й живем — робітники, солдати, і росіяни, й інші!

С т у п а й. Злиденніших нема рабів у світі, як ми, братове українці!

А н д р е. Рабом, звичайно, був мужик і українці. Громадяни! Країну рабства і неволі...

С т у п а й. Україну!

А в д р е. Край несвідомості і прози...

Л у к а. Хрестів і шибениць...

А н д р е. Не міг я бачить сам крізь сльози (патетично}. А нині?

Патетична пауза і десь звичайний, діловий голос чистіїв:

— Почистить треба, громадянине!

А н д р е. А нині, бачим ми, далеко нам пахне вільная дорога. Горить зоря свободи. Сіяють горизонти. Так! Нам треба сісти на коней! І помчати на захід і на схід. Щоб несла країну нашу вже не тройка, а мільйон міднosталевих коней, щоб, як блискавки, блищали золотії булави, щоби прахом розпадались перед нами всякі Дарданелли, і не тільки розступались всі народи і держави, а щоб упали нам у нозі навіть вітри і вклонились горизонти!

Оплески. Вигуки "слава" і гомін.

П а н н о ч к а (захоплено до матроса). Матросику! Тепер ви проб'єте Дарданелли, так?

М а т р о с (вибите око, рябий, голос, як зіпсований клапан гармонії). Ваші, панночко, хоч і зараз, а турецькі которі — хай вони он (на А н д р е) пробивають.

Д а м а (затрясла войовниче пером). Ми на наших зборах, ми, слабкі жінки, одкинули пропозицію більшовиків про припинення війни. Ми сказали: ми воюємо не з військом німецького народу, а з військом Вільгельмовим. Вперед! На фронт!

М а т р о с (дає дорогу. Ручкою). Будь ласка!

Підноситься голос Луки. Трошки запинається:

— Горить зоря свободи і світить поки що кому? У вікна буржуазії, бо в наших підвалах і вікон нема. Далі скажу: коли буржуазія хоче сісти на коні, то це значить що? Що всі шляхи до всіх у світі Дарданелл буде вкрито нашим трупом. На сяйних їхніх горизонтах ждуть нас хрести і кладовище. Вітри впадуть їм у нозі, — це значить що? Це значить, нас вони гойдатимуть на шибеницях. Товариші! Виходьте на інтернаціональні дороги, засипайте між собою ями, окопи, — братайсь! А всі фронти, скажу я вам, повертай на буржуазію! Іще скажу: замість золотої хай блискавкою б'є на нашій Україні булава робочої диктатури!

М а т р о с. А буржуазію, котьолки і юнкерню у трюм землі! На дно свободи!

А н д р е. Наш девіз — свобода, рівність і братерство!

П а н н о ч к а (їй Оврам цим часом чистить черевик). Свобода! Рівність! Братерство! (Од захоплення затупала ніжкою).

О в р а м (одкинувши раптом коробку). Десять років робив я на заводі, три воював. За це, бачте, дали мені хрестика. Тепер дають свободу — свободу лізти з хрестиком до гробу. Свобода? Я без хліба. Рівність? Я нижчий од усіх, без ніг! Братерство? Я чистю ваші ноги!.. Дак нате вам ваш хрестик, верніть мені мої ноги! (Зриває й кидає геть георг. хреста).

Л у к а. Наш девіз: вся влада Радам! Світова революція! Соціалізм.

На даху будинку Ж о р ж и к з нацпрапором. Без кашкета. Захоплений кричить:

— Мій девіз — Росія! Імператорі Ура-а-а-а!.. (Стріляє вниз).

Я бачу, як похитнувся Л у к а.

Я (кричу). Луко!

І щосили біжу вниз. Вибігши, я бачу, як натовп подався урозтіч. Вулиця порожніє. Посередині ранений в руку Л у к а. З і н ь к а перев'язує рану. Оврам. Далі матрос. Він на когось свариться:

— Пождіть, пождіть!.. Прийде на вас судьба!

IV

1

Уявіть собі, друзі, тую ж таки вулицю й місто, запізнене в Жовтень. Вдалині гарматний стугін. Вітер. Ніч. Я на тайній варті біля тайного повстанпункту, що притаївся в Оврама в підвалі.

2

У підвалі запнуто віконце. Світить каганець. Капає вода. Г а м а р пише. Вів у шапці. Біля його посланець теж у шапці, напружено жде. У кутку на полику О в р а м, біля його тінню Настя.

Г а м а р. Ревштабові... (Подумавши, рве написане). Ні, ти краще перекажи. Дислокація: партизани на станції, настрій ніби більшовицький, наш. Білі по цей бік залягли. Під боком у мене їхній резерв — кулемети, піхоти сот зо три. Злі. Вішають. Молебень справляють. Нас буде так: по три, по п'ять у квартирах. Чоловік із сімдесят робітників. Наші всі напоготові. Зброї малої На рушницю три патрони, зате настрій вартий стам. Ентузіазм! Проте думаю, що, не зговорившись з партизанами, починати повстання небезпечно. На зговори я послав Луку. Жду на нього. Коли ж не вернеться, умовились, до сходу місяця самі почнем. І все. Точка.

Н а с т я. Здається, хтось іде...

О в р а м (ло паузі). Вітер!

Г а м а р (думаючи про своє). Що?

О в р а м. Вітер!

Гамар зиркнув на годинника.

Н а с т я. Сімсот п'ята, впала, як пішов. Шоста. Сьома, восьма...

О в р а м. Цс-с...

Посланець іде.

З

Тим часом нагорі.

М а р и н а (пише). "Штаб. Пероцькому. А н д р е!.." (Рве написане). Ні, ти краще (батькові) так перекажи.

С т у п а й. Може б, телефоном?..

М а р и н а . Комік! Таких речей у телефон не кажуть. Перекажи, що комітет...

С т у п а й. Який це комітет, Маринко?..

М а р и н а . Він знає... Зараз допомоги не може дати. Але він вдається, і зробить це негайно, до сільських своїх відділів. Перекажи: ще день — і допомога буде. Ну, ще що?.. Що підвали неспокійні, це він знає. Але перекажи: можливе повстання робітників — треба берегтись удару з

тилу. Перекажи, таток! А головне: біжи, мій любий, і дізнайсь про все: як на фронті, що у штабі, який настрій?.. Ну, і все. (Цілує батька).

С т у п а й. Знов біжи! Я вже не знаю, чи я українець запорозької крові, чи я просто кінь. І нічого не знаю. Якийсь комітет. Кіш має бути, рада! — у них комітет... Та хіба так воювали колись запорожці!.. (Біжить).

4

Я подаю сигнал своїм — "небезпека". Ховаюсь за примурок. Вулицею проходить ворожий патруль. Двоє курять з рукава — червоніють вусики, миготить кокарда. Один спотикається:

— Ч-чорт!.. (Впівголоса). Закопали, а ноги од колін стирчать.

Д р у г и й. Вам жаль, чи що? Більшовицькі ж!

П е р ш й й. Не жаль, заважатимуть тікати!

Т р е т і й (видно, п'яний, спинившись перед закопаним). Безподобно! Оригінально! Мій антипод! Він головою туди, я — сюди. Коли у нас день, у нього ніч, і навпаки. Хай живе географія, і нумо мочиться на нього!..

5

Іноді мені вчувається, що десь грають. Ах, це, певно, з напруження галюцинує моє вухо. А коли не вухо, то це вітер в дротах. Інакше і бути не може. Бо ж хто інший наважиться грати в таку ніч. Тільки вітер. Та ще, може, п'яна З і н ь к а на гітарі — цілий день гуляла з офіцерами і зараз. А що, як не вітер, не З і н ь к а, а хтось інший? Наприклад — вона. Он її покут, наприклад. Вікно завішене килимом. Горить, мабуть, свічечка. Глухо, як у каюті. Глуха десь канонада. Вона неспокійна. Дослухається. Тихо ходить. Ще тихше пробує грати (фрагменти з патетичного гопао).

Так. Вона грає. Хай же пливе її човен, музики повен, серед цієї тривожної, вітром збуреної, вітром розораної, чорної ночі!

6

Мені чудно: я на варті, а навколо музика. Десь блимнуло жовтлявою смужечкою світло.

М а р и н а одслоняє крайок килима у вікні, майнуло ясно-голубим. Його загасило вітром і музикою з "Патетичної".

Одходить і грає grave.

За акордами басів неспокійний тупіт, цокання копит. Хтось креше вогонь. Темним степом кінь біжить. Ах, то ж ямчу, конем в країну вічного кохання! За чорним обрієм край голубого вікна жде вона. Он-он виглядає.

М а р и н а знов одслоняє вікно. Дивиться. Йде сходами вниз. Назустріч виходить. Простягла до мене руки — ліву брову трошки ломить, очі усміхаються. М а р и н а дивиться на мене сонного.

Нас оповиває музика з гопгіо. Мелодія, як срібний серпантин. Разом з цим я чую вітер, бачу ніч. "Сонце не любить! так землі своєї, як люблю я вас", — хочу сказати я Марині — не можу. Вона ніби одходить, одпливає. Серпантин рветься і згаслий летить за вітром. Вона ніби на човні. Бачу, щогла, грає парус, струнами напнулись шкот і брас, замість гошіо знов чую grave.

М а р и н а стає під парус.

"Це "Арго"?" — питаю я.

"Це старий козацький човен, запорозький", — каже вона.

"На козацьких човнах вітрил не було", — згадую я.

"А хіба це вітрило?"

Я вдивляюсь і бачу прапор — він жовто-блакитний. одпливаємо. Назустріч нам Л у к а. Він, зігнувшись, несе плечах червоного прапора. Прапор чомусь круглий, я" місяць. Я згадую, що я кинув варту, що я зрадник. Мене охоплює сором, неспокій, тривога.

"Луко!" — кричу я.

"Цс-с-с", — свариться Л у к а.

7

І справді — це пригнувшись перебігає з того боку вулиці Л у к а. Над обрієм місяць. Він густо-червоний і од вітру неси кійний. Він справді похожий на прапор.

Я (рух до Луки}. Ну?

Л у к а (задихана). Місяць!.. Скоріше!.. Гамар?

Я. Тут!

На східцях нас зустрічає Гамар.

Л у к а (запалено). Проскочив за кладовищем, де ярок (до мене). Пам'ятаєш — гуляли весною, де ти вірші вчив мене писати. Ху-х!.. Кадети не помітили, а повстанці трохи не вбили — думали, шпигун. Нарешті їхній отаман. Ху-х!.. Провірив, розпитався, скільки у нас сили й хто. Кажу —

робітники, бракує зброї, про все, про все сказав, ху-х!.. Переказали так: як тільки зійде місяць, щоб ми ударили, тоді й вони підуть в атаку, а ми щоб ударили в тил, обов'язково, ху-х!.. Це не од страху, бо біг я що є сили, бо місяць уже сходить (до мене), ще й вітер, ой же вітер, ху-х!..

Г а м а р (піднесено). Наш місяць. І вітер наш! Пождіть же трошки — буде наш весь світ. Хай ставлять шибениці, хрести...

Н а с т я (прислухаючись). Співають "Отче наш"...

Г а м а р. Справляють хай молебні, співають "Отче наш", — світ, друзі, буде наш! Із шибениць ми зробимо арки. Хрести разом з капіталізмом пронесем і поховаємо на старих кладовищах на зорі соціалізму. А самі рушимо вперед!.. (До мене). Вам у ревштаб! Скажіть, що починаєм (насовуючи тугіше шапку). Наш буде світ!.. Перекажіть привіті (До Луки). А тобі під час бою показувати дорогу партизанам. Ну!.. (Завагався, чи прощатися).

Н а с т я. Може б, годилося сісти.

О в р а м. Мені б оце добре було встати. Ну що ж!.. Перекажіть привіт од мене всім нашим, заводським. Всьому пролетаріатові! (Поривна, крізь сльози). Та шануйте, братця, ноги! Ноги! (Отямившись). А втім (усміхається), аби в чоловіка обидві голови цілі були, а про ноги... (Помітив, що в Луки розлізлись ботинки. До Насті). Дістань йому мої чоботи, Насте! Хай хоч вони підуть тепер атакою на справжнього ворога.

Н а с т я (зайшла за пічку й скинула, щоб ніхто не бачив. Винесла Луці).

Л у к а (бере). В дорозі перезуюсь.

Ми мовчки виходимо по східцях. У дверях зустрічає вас вітер. Над обрієм місяць. Перед тим, як розійтись, ми з Лукою романтично тиснем один одному руки.

Я (патетично). Світ, Луко, буде наш!..

Л у к а. Обов'язково! (Коли я пішов, він до себе). От тільки брати чоботи чи ні?.. Калюжі по дорозі, так але ж і Н а с т я без чобіт... Та ще й з убитого знімуть. Ну їх (на чоботи. Ставить під дверима і біжить).

Н а с т я (по паузі). Пішли. Чи ж до ранку вернуться, Овраме?

Оврам мовчить. Крапля — дзень!

(За звичкою, машинально). Одна. Дві. Три...

8

Вертається С т у п а й. Біля закопаного він спиняється, хиі головою і біжить до себе.

М а р и н а (назустріч батькові. Неспокійно). Переказав?

С т у п а й. Так.

М а р и н а . Ну як там? Що?

С т у п а й. Місяць сходить.

М а р и н а . Боже! Він мені про місяць...

С т у п а й. А вітер, Маринко, вітер! Чуєш?

М а р и н а (іронічно). Південний чи який?

С т у п а й. Північний!

М а р и н а . Жаль! Нам тепер потрібен західний. Зорі світять?

С т у п а й (відчувши іронію). Прямо з фронту вітер! Од партизанів! (Мало не з захопленням). Кажуть, що поміж них чимало українців. (Помітивши у Марини щиру до цього скруху). Сливе усі там українці, кажуть!..

М а р и н а . А самі вони знають, що вони українці?

С т у п а й. Гм... (По паузі). Коли ж між цими зовсім мало українців. У штабі жодного українського слова. Та й народ проти. Та й з п'яти повішених, довідався, — чотири українці. Закопаний теж — по матері українець. Між іншим, вже одного чобота знято. А про Україну ні слова. Хай уже краще червоний замає! Га, Маринко?

М а р и н а . Хоч ярмо й червоним стане, а ярмом не перестане.

С т у п а й зітхнув.

Ти, крім місяця, ще кого бачив?

С т у п а й. Бачив.

М а р и н а . А крім вітру, що-небудь ще чув?

С т у п а й. Чув.

М а р и н а . Ну?

С т у п а й (по паузі). Похоже на те, що не встоять. Беруться вже тікати.

М а р и н а . Так? (Схвильована. Телефонує). Штаб? Попросіть, будь ласка, корнета Пероцького!..

Раптом гасне електрика.

9

П е р о ц ь к и й (біля телефону).

А н е т держить свічечку.

Штаб? Корнета Пероцького!.. Андрійку — ти? Чого погасла електрика? Крім цього, Жоржик утік з дому. Певно, на фронт. Попросив Анет начепити дукатика, що з Божою Матір'ю, розумієш? І карабіна взяв. Бога ради, знайди та нажени додому! Бога ради!.. Як на фронті? Я не хвилююсь, але... мені приснився сон: немов Росія — голе поле, сніг, посередині ніч і Христос у повстяниках. Приходить С т у п а й і сідає на піч. Ти розумієш, до чого нахабство дійшло! (Хвилюється). Безобразіє! Ти чуєш, Андрійку? Андрію! А н д р е!

Гарматний вистріл, Анет упускає свічечку. П е р о ц ь к и й в темряві.

Штаб! Штаб!.. Телефона одірвано.

Анет одслоняє вікно. Б'є червоним місяць. Червоний одсвіт у свічаді. П е р о ц ь к и й голосно.

Заслоніть вікно!

10

Н а с т я (це до вистрілу). Десята. Одинадцята. Дванадцята.

Вистріл.

О в р а м (голосно). Остання!.. Одчиняй двері!

Н а с т я. Кому?

О в р а м (збуджено). Кому? Соціальній революції!

11

С т у п а й (хоче одслонити вікна). Вийду навстріч їм!

М а р и н а . Тебе заб'ють.

С т у п а й. Я маю зброю.

М а р и н а . Яку?

С т у п а й. Українське слово.

М а р и н а . Кожне слово переконує тоді, коли за ним дзвенить зброя!

С т у п а й. Вийду навстріч і скажу, нагадаю святі й соціальні слова: обніміте, брати мої, найменшого брата!..

М а р и н а . Кому? Більшовикам? Бандитам? Видлові, що реве од крові і трощить наші найкращі ідеї? (Заслоняє вікно).

12

Вулицею тікають білі, купками й поодинці. Хтось знову спотикається об ноги закопаного. Лається. І все ж таки вулиця лякає порожнечею. Ані огника у вікнах, ні голосу. Десь далеко стрілянина. Місяць. Вітер.

13

Од тіні до тіні, огинаючись, перебігає троє партизанів, о д и н — м а т р о с, д р у г и й — в кошлатій шапці, з червоним бантом, т р е т і й в кожушку. Побачивши ноги закопаного, підходять і роздивляються.

М а т р о с (сліпий на одне око, голос, як з попсованого клапана гармонії). По ногах видать, що жертвою впав він в борьбе роковой. (По паузі). Ну раз вбив уже — закопай, хочеш одкровенно — не закопуй. Але ж чоловік не недокурок, щоб його втикати отак в землю! Не можу дивитись на таку цивілізацію! Мировая досада шкребе! (Дивиться на будинок). А як так, то пропоную зробити з цього дому труну! Хто "за" — іди за мною!

Ідуть, тримаючи рушниці напоготові.

14

Із підвальчика лізе О в р а м. Повстанці аж одступились. Одноокий матрос питається в Оврама, у голосі хмурий гумор:

— То часом не твої ноги, браток?

О в р а м. Мої пішли в землю. Імперіалізма загнала.

О д н о о к и й. Ну, а цих, видать, що буржуазія?

О в р а м. Так.

О д н о о к и й. Виходить, що між ними різниці нема.

О в р а м (підлазить до ніг, обдивляється чобота). На один лише номерок... (Никне головою і так застигає).

О д н о о к и й (по паузі затряс рушницею). Пощади не давать. І всю буржуазію в трюм землі!

Ідуть утрьох по сходах.

15

Підходять до Ступаєвих дверей. О д н о о к и й пробує — не заперті. Одчиняє навстіж:

— Збирайся на смерть.

М а р и н а (спокійно). А тато зібрався зустрічати вас.

О д н о о к и й (обдивляється). Хто такий... тато?

С т у п а й. Українець.

О д н о о к и й. Це по формі. А в душі хто?

С т у п а й. Українець...

М а р и н а (спокійно). Душею учитель.

О д н о о к и й (похмурий виходить. До кошлатої шапки). Інтелігенція. Двері були незаперті. Крикни по цепі, щоб не займали!

Ш а п к а (на весь голос, щоб почули на сходах і на вулиці). Перекажи там по цепі — інтелігенції покєда не займай!

16

Ідуть по сходах вище. О д н о о к и й читає на дверях Пероцьких мідяну табличку. Читає тихо, по складах. Раптом до Шапки й Кожушка:

— Стій! Замри!.. (Пошепки). Генерал-майор Пероцький. Генеральний враг, братишки, га! (Припадає ухом до дверей). По диханію чути — двоє. (Тихо стукотить).

А н е т (одними губами). Не ходіть, Мате!

П е р о ц ь к и й (тихо). А може, це Жоржик? Може, А н д р е?.. (Чуйно прислухається. Затуляє годинничка на руці в Анет). Хто?

О д н о о к и й. Судьба!

Ш а п к а (не витримав, на весь голос). Судьба-кокетка! Одчиняй!

О д н о о к и й цитькає на нього.

А н е т. Зараз! Ось ключа знайду... (Губами до Пероцького). Тікаймо!

П е р о ц ь к и й. Куди?

А н е т. В Росію.

П е р о ц ь к и й. В Росію із Росії... Значить, Росії нема! (Іде за Анет у затильні двері).

Трошки згодом партизани вибивають двері.

О д н о о к и й. Невже ж, братишки, од Судьби утік? (Обшукує квартиру).

17

Квартира Ступаїв.

С т у п а й. Ні, я, мабуть, буду за соціалізм.

М а р и н а (не розуміючи). Себто?

С т у п а й. Принаймні по-українському звернувся: "Збирайся на смерть", а не "Готовься к смерти". Матрос! А генерал П е р о ц ь к и й скоріш сам собі смерть заподіє, ніж промовить слово українське. Ні, найкращий спільник той, хто мову нашу розуміє і по-вкраїнському говорить.

М а р и н а . Найкращий спільник той, у кого зброя по-вкраїнському говорить.

С т у п а й. Одним словом, я за соціалізм!

М а р и н а . Милий ти мій комік!

С т у п а й. За соціалізм, за вітри, нехай і північні, аби тільки вони видули, аби тільки вивіяли з наших козацьких степів...

М а р и н а . Ну, кого, наприклад?

С т у п а й. Пероцьких, наприклад! Сам буду дути, вітрові помагати, отак, отак. (Дме ротом).

18

П е р о ц ь к и й на порозі:

— Вибачте, але мене шукають повстанці. Я тікаю. Можна?

С т у п а й (сердито). Тікайте! Давно пора!

П е р о ц ь к и й. До вас.

С т у п а й. До мене?

Десь вдарились двері. Брязнуло рушницею.

Г о л о с О д н о о к о г о. Невже ж утік? Генеральний ваш ворог? Шукай! На небо лізь, під землю — шукай!

Г о л о с Ш а п ч и н. Постав на всіх дверях до самого моря сторожу!

П е р о ц ь к и й. Од смерті, од судьби можна?

С т у п а й (повагавшись). Будь ласка.

М а р и н а (до Пероцького). Де А н д р е?

П е р о ц ь к и й. Не знаю! Все пропало!

М а р и н а збирається йти. Напинається простенькою хусткою. Дивиться в люстро.

19

Біля входу в будинок Пероцького становиться сторожа. Розкладають вогнище. Двоє підводять А н д р е. Він без шапки.

К о н в о й. Тут товариш Судьба? Сторожа. Тут. А що? Конвой. Таж пардона привели. Сторожа. Прибийте до стінки! Конвой. Каже, що втік од білих і має секрет. Сторожа (оглянувши А н д р е). Гляди, громадянчику, бо Судьби не обманеш!

А н д р е ведуть.

20

Грюкають у двері до Ступаїв. Виходить М а р и н а .

К о н в о й. Тут десь Судьба... Командуючий!

М а р и н а . Він там, нагорі. У генераловій квартирі. Та ось я вас доведу! (І веде). Командуючий шукає генерала. Генерал утік. А ви не знаєте часом, товариші, товариша Юги?

К о н в о й. Ні! Такого щось не чули.

М а р и н а . Як же! Він теж за більшовиків. Жаль! Ну та я його розшукаю і пришлю до вас.

21

Я підходжу до сторожі:

— Може, ви скажете, де командир переднього партизанського загону...

Сторожа мовчки і підозріло оглядає мене.

Де можна знайти Судьбу?

С т о р о ж а. Дуже любопитний. Ти хто такий?

Я. Я посланець од ревштабу, від Г а м а ря. (Показую пакетика).

Мені показують нагору.

22

Поминаю варту. Іду сходами. Раптом чую;

— Вибачте!

Оглядаюсь — вона. Близько. Навіть одступаюсь — так близько. Чую, як у крові вибухає музика (з "Патетичної"), колихають заграви-акорди. Стихло. Голубіють очі.

Вона. Де б з квітами назустріч, а я, бачте, з просьбою. Можна?

Я вслухаюсь в її голос. Мовчу.

Покласти на вашу тріумфальну путь? Мою просьбу?

Я вже по-дурному мовчу.

Вона вас не запинить. Обминете — то підете, потопчете — теж підете.

Я. А як я підніму її?

В о н а. Однесіть до поета, що писав мені листа. Він ще живий?

Я. Живий?

В о н а. Скажіть, і мчить конем степами? Дороги у вітрів питає? Про дівчину не забув?

Я. Не забув і не забуду. Але він мчав на паличці. Жив мріями. Жив у минулому. Тепер він хоче жити днем прийдешнім. Пересідає на коня.

В о н а. На якого?

Я. На якого?.. На огняногривогої У революції їх багато.

В о н а. Перекажіть, що на його ждала і жде біля української криниці самітна українська дівчина. Він зверне до неї хоч на годину з дороги? Приїде?

Я. Так!

В о н а. Перекажіть, що дівчина самітна жде, але не сама. З нею виглядає стара рідна ненька. Виглядає синів своїх із солдатів на вороних, на козацьких конях...

Я. Ці коні вже в музеї.

В о н а (спалахнула). Ці наші коні у когось на припоні! Прикуті!. За чужим замком! Іржуть! Дороги просять!.. Невже не чуєте? Невже, скажіте, вам чужа найрідніша і свята ідея національного визволення?

Я. Я "за", але...

В о н а. Без "але"! Невже для вас зотліла свячена корогва Богдана, Дорошенка, Мазепи, Калниша і Гонти?

Пауза.

23

Повз нас проходять двоє. Один хвалиться:

— Я за Інтернаціонал, Микешо! І щоб ти знав, за всі мови! Бо всі мови хочу знати і вже трошки знаю.

М и к е ш а. Ану?

П е р ш и й. Що ну? Гранд-отель, це тобі що? Орієнбанк, скажи? Аргарний? А націоналізацея?.. Прескурант, це тобі що? Гарнітур? Бомонд?.. А рекви-зицея? Пролетарьят, це й ти знаєш — клас, ну а нацея?

М и к е ш а. Це й буде нацея.

П е р ш и й. Ну, нацея — це, правда, нацея. А панацея тоді що? Прогрес? Чи, скажім, антракт?

М и к е ш а.Ацеж що?

П е р ш и й. Що?.. Крути революцію без антракту, от що!

24

В о н а. Скажіть, ви теж за цей Інтернаціонал?

Я. Так. Я за цю ідею. Ви?..

В о н а. Я?.. Не проти. Але я знаю, що того лише ідеї переможуть, хто з ними вийде на ешафот і смерті в вічі скаже. А ваші ці?

Я (тихо). Вийдуть!

В о н а. Покидьки і потолоч оця? Удар, поразка — і вони підуть урозтіч, ідею кинуть на дорогу разом з брудним своїм солдатським картузом і самі ж розтопчуть!.. От інша річ вбивати безоружних, робити ешафот у кожнім домі, — на це у них нема антракту.

Я. Проте живих у землю не закопують, — віджитих і мертвих.

В о н а. Однак, простіть, я не про це збиралась вам сказати. Ах, не про це! Ні, ні!.. Не про політику, про зовсім інше. Про щось більше, людське, тепле і просте. Ми всі на світ із вікон датських виглядали і мріяли, що він буде нам такий ясний і теплий. Як Господній день, такий простий і зрозумілий, як наш дитинячий буквар. Над трупком замерзлої пташинки плакали, а тепер? Через людські трупи переступаючи, хто холодніший, трупи чи ми — не знаємо, не відчуваємо. Любові Де ти, любове, поділась у світі? Чи гостя ти Великодня, чи просто мрія?.. (По паузі). Скажіть, поет ще й досі вірить у Петрарку і в вічну любов?..

Я. Так. Як у свою мрію. А ви?

В о н а. Я?.. Я за дівчину скажу. Вона в поета вірила і вірить, і перекажіть, що береже йому свою любов.

Я (звичайно, музика, акорди до небес, і зорі, і голубі зірниці). Боже! Це така просьба! Це ж радість! За все життя!

В о н а. Ах, це не просьба! Вона не радісна! Вона така важка — для мене, для вас!..

В о н а. Нам треба визволити Пероцького А н д р е!

Темно. Тихо. Одхитуюсь. Мовчу.

Я знаю. Важко. Але зрозумійте, що на вашу дорогу впаде цей труп. І на мою до вас. Ні я, ні ви цього, звичайно, не хотіли, щоб він прийшов і

став між нами. Але так вийшло. Тут правила програма. Тепер Судьба. І я не можу, я не можу, щоб він ще ліг між нами трупом. Він мусить одійти од нас живий. Невже ви зможете?

Я. Що?

В о н а. Переступити через труп до мене?

Я (хрипко). Я спробую...

В о н а. Що?..

Я. Урятувати цього трупа.

25

Я йду до Пероцьких. Двері стоять навстіж. Свіжо течуть з коридоре й вулиці струмені вітру, рвуть і крутять пломенем трьох свічок (одна на підвіконні). Бачу спини, шапки, червоні стрічки, рушниці й дим. Судять А н д р е. Він без кашкета. Обличчя спокійно-бліде і разом кричить німим смертним криком.

О д н о о к и й. Як звати?

А н д р е. Андрій.

О д н о о к и й. На прізвище?

А н д р е. Енен.

О д н о о к и й. Офіцерський ранг?

А н д р е. Прапорщик запасу.

О д н о о к и й. Питай далі, хлопці, бо чую, що бреше. Не можу!

Ш а п к а. Чого пішов у кадети?

А н д р е. Мобілізували.

Ш а п к а. І я не можу!

К о ж у ш о к. Шинеля своя, чи дали?

А н д р е (зважуючи відповідь). Дали.

К о ж у ш о к. А чоботи?

А н д р е. І чоботи,

К о ж у ш о к. Хіба такі дають казьонні? Не можу й я — так бреше.

М и к е ш и н д р у г. Пардон! Де ж подів погони?

А н д р е. Без погонів ходив.

М и к е ш и н д р у г. По-дурному така конспирацея. Це якби ти був у погонах, то, може, й повірили б, що ти прапорщик. А без них яка тобі віра? А може, ти й капи-тан в душі або вищий який ранг контрреволюційний, А що, хлопці, маєм з ним робити, то кажи на совість!.,

О д н о о к и й, Я скажу! (До А н д р е), Так кажеш — Андрій? Прапорщик запасу? Силою мобілізували? Кажеш, що утік? Так! А чого ти не прийшов, як писалися прикази од мамочки нашої революції, а до неньки так прибіг? Чом, наприклад, Ваня Маха не пішов на приказ контрреволюції, а коли впіймали, то бідняжечка сказав:

"Мірте мене найвищою міркою і кладіть у гроб, а я не піду!" І його поклали! Не можу далі говорити. У серці шторм і сльояи. Хто хоче ще сказати, то кажи!

Ш а п к а. Я скажу!

О д н о о к и й, Кажи!

Ш а п к а. Пропоную поставити його під тую ж мірку, під яку вони Ваню Маху поставили, під найвищую!

М и к е ш а (до А н д р е). Покаж руки! (Подивившись). Без музолика. Присоєдиняюсь.

К о ж у ш о к (обмацавши сукно на шинелі). Присоєдиняюсь.

М и к е ш и н д р у г. А я за те, щоб демобілізувати. (Виждавши ефекту). Шинель зняти, чоботи скинути, йому ж припечатати червону печать — без антрактуї (Наводить рушницю).

Повстанці розступаються.

О д н о о к и й. Ще не руш! Це Судьба іграет з етім человєком, себто — голосую: хто за смерть йому? (Рахує). Хто за жизнь? Ні одного!

А н д р е. Постривайте! Товариші! Я пішов до них, щоб робити шкоду.

У в е с ь с у д. Го-го-го! Ну просто Макс Ліндер.

А н д р е. Мене послано було до них.

С у д ь б а. Од кого?

А н д р е вагається.

Ш а п к а. Од Бога?

А н д р е. Від однієї тайної групи революціонерів.

Судьба. Од якої? Хто може посвідчити?

А н д р е знов завагався.

Я (виступаю наперед). Я можу посвідчити... Я свідчу, що його було мобілізовано і послано од нас у штаб до кадетів. Він мав нас повідомляти, які в них плани, скільки зброї тощо...

С у д ь б а. Од кого од вас було послано?..

Я. Од місцевого таємного ревштабу.

С у д ь б а. А ти хто?

Я подаю йому пакетика.

(Читає). "Товаришу Судьба... Посилаю до вас для зв'язку товариша Югу. Робітничі загони, вибивши ворога з позицій, гонять його і зараз вийшли на лінію... Г а м а р". (До своїх). Пустіть!

26

Я й А н д р е виходимо в коридор. Біля Маринінмх дверей я обертаюсь до нього:

— Будь ласка, зайдіть сюди!

27

А н д р е входить. Його зустрічає М а р и н а :

— Звільнили?

А н д р е. Цей порятунок — чудо! Ні! Цураюсь минулого, рубаю шаблею колишнє і починаю нове життя. Нове життя!

М а р и н а . Цс-с-с... (Іронічно). Не так голосно починайте.

Німа зустріч А н д р е з батьком.

28

Я йду сходами вниз. Мені стає холодно. Біля вогнища спиняюсь. Сторожа гріється. Простягаю руки й я.

О д и н. Вірите, аж дивно. Така революція і бій, а блохи без уніманія.

Д р у г и й. Ніч — от і гризуть.

Т р е т і й. Півні співають.

П е р ш и й (недовірливо). Це у городі?..

Т р е т і й. Чуєте?

Я дослухаюсь. Справді, десь за муром чути досвітнє legato захриплого півня. Зловісне legato, потрійне. Мені згадується євангельський міф про апостола Петра, коли він зрадив і тричі одмовився від Христа. Я здригаюсь і йду геть.

29

Біжить без шапки Ж о р ж и к. З розгону наскочив на сторожу.

С т о р о ж а. Стій!

Ж о р ж и к завмирає. Він — як статуя жаху.

Ти куди?

Ж о р ж и к. Т-туди.

С т о р о ж а. Ти хто?

Ж о р ж и к. Я?.. Ж о р жик я!

С т о р о ж а. Ти тут живеш?

Ж о р ж и к. Ні! Їй-богу, ні!.. Тут моя сестра живе!

С т о р о ж а. А сестра хто?

Ж о р ж и к. Вона?.. З і н ь к а! Живе отам на горищі.

С т о р о ж а. Хто вона?

Ж о р ж и к. Вона проститутка!

Він іде по сходах. Один із сторожі слідує за ним до самих Зіньчиних дверей.

30

Ж о р ж й к (стукотить) Зіньо!

З і н ь к а. Хто? (Одчиняє двері).

Ж о р ж и к. Це я! Ж о р ж и к ! (Входить).

З і н ь к а. Знов папа прислав? Геть!

Ж о р ж и к. Ні, я сам! На хвилиночку! Я тільки на хвилиночку! Ху-х! От був напоровся, Зінько! На цілий полк сторожі! Насилу одбрехавсь. Але я їх не злякався, їй-богу. Не віриш? Я сьогодні убив одного. І ти знаєш, Зіяько, як це вийшло? Зовсім не так, як я думав, проте я не злякавсь, їй-богу! Він вибіг із-за рогу і просто на мене, у мене вистрелив карабін. Я дивлюся — місяць підскочив, а він упав. У вас нема шоколаду? Хоч трошки. Між іншим, з цукерні Регоде вивіску зірвано. Вітром. А потім вітер стих, — це як з карабіна вистрелило. Чого ви на мене так дивитесь?

З і й ь к а. Чого ти прибіг? Ховатися?

Ж о р ж и к. Я? Ні! Пхе! Стану я ховатися! Ти тільки, Зінько, не кажи, що я тут. Між іншим, я сказав, що ти моя сестра.

З і н ь к а. У вас таких сестер не буває.

Ж о р ж и к. Так це ж я не всерйоз сказав, а так. Хоча, знаєте, в мене ж сестри ще ніколи не було. Ху, от знову місяць вискочив, як там. Між іншим, крові я не бачив. Якось чудно все це вийшло й неприємно. Якби це була жива мамочка. Я помолюся Богові. Можна?

З і н ь к а. Помолись.

Ж о р ж и к. Боже і ти, мамочко! Зробіть тепер так, щоб З і н ь к а на мене не виказала. (Рвучко повертається}. Ти не викажеш?

Стукіт у двері.

Любая, не треба! Я прошу! Благаю! (Сідає навколішки перед Зінькою). Я вже не буду воювати! їй-богу! Страшно і дуже погано.

З і н ь к а. Аз даху будеш стріляти?

Ж о р ж й к. Ну, то зовсім інша річ.

З і н ь к а йде одчиняти. Ж о р ж и к, учепивсь за сукню.

Ви Богородиця! Ви тепер мені як мамочка! Не треба!

З і н ь к а (вражена словом "мамочка"). Ану, ще скажи це слово!

Ж о р ж и к. Мамочка.

З і н ь к а. "Мамочка". Дитя ти моє. Не плач. Хочеш, я циці дам?,Ні!.. Не вийде вже з мене мамочка! (Злісно)" Цить! (Одчиняє двері}.

31

С у д ь б а (мовчки обдивився всю кімнату, навіть у віконце подивився}. Зараз видю, де я.

З і н ь к а. А де?

С у д ь б а. Кажуть, вієшся з буржуазним класом?

З і н ь к а. А що мені твій пролетарський дасть? Спускатиме штани, як і той.

С у д ь б а. Не в штанях тут діло.

З і н ь к а. То чого й прийшов?

С у д ь б а. Бачила ноги? Видала? Нашого брата уткнули в землю, як недокурок якийсь! І от на — упіймав генерала, а він утік. Генеральний ворог утік. (Сідає і досадує).

З і н ь к а (дає Ж о р ж и к о в і плитку шоколаду). Ти просив шоколаду?

С у д ь б а. Головне ж — од Судьби утік.

З і н ь к а. На, бери сина!

О д н о о к и й (рух, обдивився). Юной ще. Де твій батько?

Ж о р ж и к. Не знаю.

О д н о о к и й. А батько зна, де ти?

Ж о р ж и к. Не знає.

О д н о о к и й. Теж скажу вам — воспітаніє ще й поведеніє! А мені клопіт: придумай тепер дисциплінарне покарання... (Замислюється).

32

Окремо кожний. С т у п а й і П е р о ц ь к и й ходять по кімнатці. З дверей другої кімнати впала тінь. М а р и н а сидить. Тінь А н д р е неспокійно ходить. Ходять сливе навшпиньках.

С т у п а й і старий П е р о ц ь к и й поволі зближаються. Шепіт:

— От що наробила ваша австрійська ідея якоїсь автономної України.

— Це наслідок вашої єдиної!..

— Самостійної!..

— Неподільної!..

Зійшлись. От-от зчепляться. Але десь брязкіт зброї (то Судьба веде Ж о р ж и к а), і вони з пальцями на губах: "Цс-с-с", — розходяться. Знов сходяться і знов розходяться.

Тоді П е р о ц ь к и й безсило підходить до вікна, одслоняє трохи килим і раптом, немов поранений холодним виблиском місячних шабель, глухо кричить:

— Ж о р ж и к а кудись повів той... Судьба!.. Боже мій! А н д р е!.. Ну?.. Тоді я побіжу!.. (Біжить по сходах вниз, машинально командує). На месте!.. Стой!..

А н д р е підходить до вікна і раптом затуляє долонею очі. Відходить. Підходить М а р и н а . Дивиться. До А н д р е:

— Рубайте шаблею колишнє. Цим разом вас зарубають, як колишнє. Вас і нас. Помилка була, що ви на Україні робили "руськоє двіженіє", її треба виправити!

А н д р е. Що там?.. За вікном?

М а р и н а . Більшовицька революція. Треба виправити! Негайно їдьте на околишні хутори. Там люди є і зброя. Я зараз напишу листа...

А н д р е. Що з ними?

М а р и н а . З ними? (Глянувши у вікно, стає як укопана. Стоїть як статуя, що в страшному напруженні жде смертельного удару).

Заклякнув А н д р е. Ждуть на залп.

(Нарешті М а р и н а здригнулась). Рушницю до ноги! Повів далі... (Пише). "Маршрут: Чорноярські хутори — братам Закрутенкам, Бугаївка — Дмитрові Копиці. З доручення комітету золотої булави посилаю корнета Пероцького..."

А н д р е. Киньмо краще цю булаву, Marine! Киньмо все і справді на хутір десь удвох, у зелений затишок...

М а р и н а (пише). "...корнета Пероцького. Допоможіть негайно зібрати повстанські загони, оружно і кінно..."

А н д р е. Чи не є все це моя любовна помилка?

М а р и н а (дописує). "Член комітету Чайка". (До А н д р е). Гасло: "Люльку запалено". Все. Ідіть!

V

1

Іще уявіть, мої друзі: повна вулиця цвіту акацій. Не проглянеш. На ґанку в Пероцьких прапор ревкому паруском червоним повис. Сонце. Штиль. Н а с т я вишиває золотом прапора.

Поряд співає З і н ь к а:

На берегу сідіт дєвіца,

Она шолками шйот платок.

До них збігає Л у к а:

— Ну, як ваш прапор?

Н а с т я. Подивися. (Розгортає).

Л у к а. Та він уже готовий?

Н а с т я. Ще трошки. За годину скінчу.

Л у к а (любується, читає). "Пролетарі усіх країн, єднайтесяі" Серп та молот, як вилиті. "УвСеРеР" — Українська Соціалістична Радянська Республіка. (Захоплено). Га? Вибороли! Вийшло! Гаптуємоі.. (Аж пішов у танець).

Гоп чуки-чуки-чуки,

Подивіться, буржуйчики!..

Подивися, увесь світе, і май на увазі, що всього тебе вигаптуємо отакими республіками. Жаль, нема Ілька тепер, щоб теж подивився, як під "Пролетаріями всіх країн, єднайтеся!" виходить "УеСеРеР"! А то він теж був плутався між якоюсь любов'ю та мрією. (До Зіньки). Ну, як вам живеться, товаришко Зіно?

З і н ь к а. Дали б ви мені якусь роботу.

Л у к а. Дамо! Тепер робота буде. То й не було за першого етапу революції, коли йшли бої та руйнування! А от за другого буде! Наприклад, тепер: коли будується нове життя, то я думаю, що й про любов можна буде подумати.". Бо любов — це не розвага та й не мрія, як

це в Ілька, а теж функція, от! (Показав рукою, аж м'язи випнулися). Функція!.. (Раптом рука розгинається). Стривайте! Зараз засідання ревкому, і мені треба доповісти про новий розподіл функцій у моїх підсекціях... Так сказати, що прапор за годину буде?.. Я забіжу, і тоді вже що?.. За годину я буду. (Біжить).

З і н ь к а. Заждіть на хвилиночку!.. Ви сказали, що в Ілька любов — як мрія. Яка це мрія?

Л у к а. Тільки й того, що грає на піянінах, а він зробив з неї мрію.

З і н ь к а. Так це та, що грає? Ви її бачили зблизу коли?

Л у к а. Ні! Я ще забіжу! (Біжить).

З і н ь к а. Треба буде подивитися на цю мрію...

На берегу сідіт дєвіца...

2

М а р и н а припала до вікна. С т у п а й нишком од неї ворожить на Євангелії.

М а р и н а (схвильовано). На хвилинку, таток! Сюди! До вікна! По той бік пройшов мужчина, здається, з люлькою. Ти постій і подивись, чи не повернеться він? А я побіжу до вікна в столову. Там краще видно... (Вибігла).

С т у п а й (постоявши трохи біля вікна, одійшов). Вигадала гратись у Нат Пінкертона... Ну, а я поворожу ще раз, тепер уже востаннє. На євангелію. Ні! Коли вже востаннє, то на "Кобзарі". Що буде, те й буде. Востаннє, Іване! (Дістaвши "Кобзаря", виймає всі стрічки-закладки,

блакитні все та жовті. Кладе книжку на стіл. Тоді врочистий і суворий, кладе на книжку три пальці. Питає). Буде чи не буде Україна?

М а р и н а (вигулькнула з дверей). Ти дивишся, татку?

С т у п а й. Дивлюся! (По паузі, сам собі). Перший стовбик, тридцять третій рядок. (Розгортає книжку, одшукує місце). "Не вернуться запорожці, не встануть гетьмани, не покриють Україну червоні жупани..." (Гірко хитаючи головою). Цоки-цоки, цок-цок. Невже ж помилився? Невже й справді трюхи-трюхи — тікають старенькі з козачого степу, за обрій на безвік заходять? Похилили списи, як хрести? Ні! Ще раз — і тепер востаннє! Другий стовбик, сьомий рядок.

М а р и н а . Дивися, татку! Здається, він?..

С т у п а й. А не заважай мені, Маринко! (Розгортає й вичитує). "Згинеш, згинеш, Україно, не стане й знаку на землі..." (Містичний жах). Дак втретє ж — і тепер уже востаннє. Буде чи не буде?..

З

М а р и н а (з порога другої кімнати. Збуджено). Буде!

С т у п а й (сердиться). Не жартуй!

М а р и н а . Буде, мій сивенький ворожбите!

С т у п а й.А ти що — в Піфію обернулась, чи що?

М а р и н а . Коли хочеш, то так. Старі автори переказують, що спочатку Піфія — це була прекрасна молода дівчина. Вона віщувала в церкві на камені Омфалос, що значить — центр землі. На брамі був напис: "Пізнай себе". І я зараз буду віщувати. Омфалос! Українцю,

спізнай самого себе! Буде! (Її справді охоплює якесь незвичайне піднесення. До батька). Підійди до вікна і стань! Тільки так стань, щоб з вулиці було непомітно.

С т у п а й. Навіщо все це?

М а р и н а (удаючи з себе Піфію). Перше, що ти побачиш, скаже тобі — буде чи не буде... По той бік, дивися, стоїть біля тумби мужчина.

С т у п а й (з гумором). Ну й вибрала!

М а р и н а . Дивися!.. (Грає що є сили кілька акордів з "Патетичної").

С т у п а й. Запалив люльку й пішов. Капелюха на потилицю насунув — яка зневага! І це такий герой роману?

М а р и н а . Це од героя! Наше гасло; "Люльку запалено!" Люльку контрповстання. Сьогодні! (Бурхливо грає кілька фрагментів з " Патетичної"). Цоки-цоки, цок-цок. Чуєш, таток? Мої вуса, чуєте? Сивенький чубок? Як мчать наші лицарі з околишніх хуторів?.. Ми напоготові. (Встає ще в більшому екстазі). Омфалос! Омфалос! Люльку запаленої (Аж закружляла). Дми тепер, північний, — не згасиш. Ще більше роздмухаєш — дуй. Щоб іскри летіли! (Ударила по клавішах). Омфалос! Запалюйте ж ваші люльки, щоб дим ішов через усі степи вихором до неба! Куріте, аж поки все небо закурите, аж поки не пошле до вас Бог ангола спитати, як у тій казці: "Чого ти хочеш, роде козацький, що куриш і куриш". Своєї держави я хочу (розбіглися коси по спині) під прапором ось!.. (Винесла захованого прапора. Розгорнула в руках). Під цим!..

С т у п а й (захоплений од прапора). Коли це ти вишила?

Стукіт у двері.

М а р и н а (складає прапора. Спокійно). Можна!

4

З і н ь к а з прапором:

— Вибачте! Чи немає у вас часом такої заполочі? Не вистачило трошечки — на останню букву. (Розгортає прапора). Якщо є, то допоможіть, позичте чи дайте! (Оглядає Марину).

С т у п а й. Гм... Написано по-українському. (Читає). "Пролетарі усіх країн, єднайтеся!" Серп і молоток. "УСРР". Що таке "УСРР"?..

З і н ь к а. Українська Соціалістична Радянська Республіка. Це, кажуть, наш такий новий державний герб...

С т у п а й. Гм... Кому прапор?

З і н ь к а. Ревкомові. За годину мушу скінчити.

С т у п а й (ще раз читає). Гм... Без жодної помилки. (Ще раз прочитав, подивився на Марину).

М а р и н а . Нема.

З і н ь к а (оглядає Марину). Я думала, у вас очі сені, аж вони блакитні! Вам, певно, жовте до лиця?

М а р и н а. А у вас, я думала, карі, аж вони чогось червоні!

З і н ь к а. Третю ніч не сплю, от і зачервоніли. Третя ніч, як вишиваю. А може, це од прапора, од червоного, як і в вас он од блакитного. (Виходить).

С т у п а й (по паузі). А може, є?

М а р и н а . Що?

С т у п а й. Та такая заполоч у нас?

М а р и н а . Ти комік, тату. Поїхав би ти на хутір, ніж тут плутатися. (Йде в другу кімнату).

5

На сходах я (іду в ревком). Повз мене проходить З і н ь к а. Із дверей виходить М а р и н а . На одну мить ми спиняємось, скидаємось очима і розходимося.

З і н ь к а. Мрія? Я думала яка? А вона в панталонах і в юбці, як і всяка. Добридень, сусіде!

Я (не розуміючи Зіньчиного вислову). Добридень!

6

С т у п а й сам:

— І це прапор (на Маринин), та й то ж прапорі Я вже думаю, чи не запропонувати таке: на жовто-блакитному — "Хай живе радянська", хай уже буде й соціалістична, аби тільки українська республіка. Або ж так: на червоному дві стьожечки вшити: жовту й блакитну... (Думає).

7

Уявіть і ревком у квартирі Пероцьких. В залі немов бівуак: люди в шинелях, з рушницями й без, якийсь ч е р в о н о г в а р д і є ц ь спить.

Тут же черга просителів. На сходах невпинний рух різноманітного люду. Приймає черговий член ревкому Г а м а р. Він біля телефону.

Біля його я й Л у к а занотовуємо директиви.

Позад його на драбині робітник проводить телефон. За простінком біля комутатора на табуреті О в р а м.

Г а м а р (у телефон). Зараз! Іду! (До Луки). Щось чудно. Мене негайно викликає Слобідський ревком. Чого — не каже. Якась нагальна справа. Телефоном, каже, не можна.,. Ти провадь прийом за мене, а я поїду... (На ходу, збираючись). Волревкомам директивну телеграму: "Перше — це як можна більш посіяти пшениці". (Широким рухом). Степ!

Л у к а. Насіння?

О в р а м і в г о л о с. Комутатор ревкому...

Г а м а р. По хуторах у ямах. (Колупнув рукою і вибіг).

Г о л о с з д в е р е й. Скажіть, будь ласка, де тут більшовицьке движеніє поміщається?

О в р а м (комусь у телефон). Тут. Ви в якій справі?

Г о л о с и (думаючи, що то до них, теж підносять тон). Та в якій же!.. Ходимо по землі, а самі без землі.

О в р а м і в г о л о с. Сполучаю!

Л у к а (голосом аж до дверей). Виходьте наперед, хто там без землії (До мене). Напиши: "Друге — зорганізувати бідноту. Кулакам сказати, що їхні хати та дворища на ямах довго не вистоять. Третє..." (До робітника).

Папашо! Не там і не так. Криво ведеш провід! (До мене). "Третє: по той бік Дніпра є поклади торфу..." Хто там хропить?

Г о л о с и. Товаришу, чуєш? Революцію проспиш.

Л у к а (вже на столі). Товариші! Ревком — це що? Ревком — це не спальня і навіть не станція, де можна куняти. Ревком — це паровоз, помни! І коли ми...

Н о в і г о л о с и з д в е р е й. Товаришу Л у к а! Витрусили зброю: сім рушниць і три нагани. Куди їх?

Л у к а. У воєнкомат!

Г о л о с. Килими, білизну одкопали...

Л у к а. У соцзап!

Г о л о с. Десять штук корсетів.

Л у к а. Закопайте! (До мене). Тобі треба школи оглянути. Мета — ремонт... (На робітника). Та не так, папашо! Ось дай-но я! (Вилазить на драбину, звично й акуратно кінчає проводку).

О в р а м і в г о л о с. Комутатор. Що?.. Яка кавалерія? То ви спите і по вас плигають блохи...

Л у к а (злазить. До мене). "Друге — це букварів українських надрукувати. З букваря почнем". (Щось собі нотує). Хто там по землю? (Нотує. До мене). Ба і ще про вчителів... (До дверей). Підходьте. (Нотує й дивиться на годинника разом).

О в р а м (зовсім іншим голосом). В нашивках?.. Хвилинку!..

Л у к а (до мене). "Треба зібрати відомості, скільки учителів, що знають українську мову..." (До черги). Хто П е р ш и й на черзі?

Раптом тривожний, запалений г о л о с у дверях:

— Товариші! На город наскочила якась банда! Кавалерія! В нашивках!..

І немов на доказ цьому десь розложисте б'є гармата. Тріщить телефон. Пауза і тиша.

Л у к а. Першою не черзі знов стала хто? Здається, буржуазія.

Г о л о с О в р а м і в. Сполучаю.

Тріщить телефон.

Л у к а (бере трубку). Г а м а р я нема. Ви ж його викликали. Як не кликали?.. (Аж хитнувся). Не вдавайтесь у паніку! Що?.. У монастирі дзвонять?.. Що?.. Кавалерія? Спиніть! Зараз висилаю з ревкому загін! (До дверей). Одкопану зброю однесли чи ще?

Г о л о с. Ще.

Л у к а. Занось сюди! (Вилазить на стіл. До черги, до всіх). Товариші! Як чуєте, що? Першою на черзі стала буржуазія. Вона силою вдерлася. Вона хоче що?.. Ще раз заступити нам дорогу до соціалізму. Хто хоче боронити своє місце в черзі по землю, по хліб, по машини, по букварі, по культуру — становись у чергу по що?.. По зброю! Хто перший — підходь!

Хтось підходить перший. За ним хочу стати я, але мене одтискує якась шинеля. Я даю їй місце, потім другому, третьому. Нарешті, після

п'ятого, я хапаюсь за рушницю — дехто стає неохоче. Дехто тікає, одверто або крадькома.

Л у к а. Становись!

Ми шикуємось.

О в р а м. Становись, хто має ноги, хто ж не має — лізь!

Л у к а. Телефон?

О в р а м. Не працює.

Л у к а. Значить, біля його хтось працює. Товариші! Май на увазі що? Наш фронт на всі чотири сторони. Ворог на класових позиціях, себто де? Скрізь. Напрямок наш — соціалізм, візьми втямки! Революційним кроком...

Ми йдем за Лукою, сходами, на вулицю.

8

С т у п а й сам:

— Дак втретє ж і тепер востаннє. Чуєш, Т а р а се? Востаннєі Яка ж вона буде?

Д р у г и й гарматний вистріл.

(С т у п а й у розпачі). От не дадуть, не дадуть доворожити. (Розгортає книжку, читає). "Поховайте та вставайтеї" (Біжить без шапки, піднявши щитом книжку).

9

Став С т у п а й на перехресті. Вагається:

— Ну от... Добре тобі було писати — "повстаньте", а | як мені повстати? Куди йти, на чию руч стати — їй-1 богу, не знаю! (Думає). Оце справді — ні сюди, Микито, ні туди, Микито. Ішли ляхи на три шляхи, а козаки на три поля. Піти на червоне, хоча ні. "У запорожців на білих корогвах тілько червоні хрести", — писав Куліш. Піти під жовто-голубий — знов-таки у запорожців не було. А запропонувати червоний і стьожечки. Хіба ж зараз послухають!..

Постріл. Падає збитий кулею цвіт. С т у п а й піднімає його. '

Що ви робите? Отак і на мойому хуторі, їй-богу, позбивають увесь цвіт. Кулями поклюють землю, пшеницю, повибивають соняшники.

Постріл.

Ще вб'ють. Піду краще на третє поле, як наказувала М а р и н а . До себе на хутір. Сховаюся і пересиджу цю революцію, а там видно буде, до кого кристати. (Тікає).

10

О в р а м (повзе). От мені б тепер ноги...

Пробігає кілька червоногвардійців. Один кричить; "Хтось у тил нам б'є! Тікай!"

Далі смерті не втечеш! Стійте!

Набігають контрповстанці. Оврам сидить. Біля нього спиняється А н д р е.

А н д р е (гукає). Заберіть! (Показує на Оврама). Контрповстанець (на Оврама). Ану, ти! Вставай!

О в р а м. Не діждете, щоб я встав...

11

З ґанку Пероцьких тихо падає додолу червоний прапор. Хто його скинув — не видно. Натомість звисає жовто-блакитний. Хто його чіпляє — не видно.

12

Назустріч А н д р е виходить М а р и н а з букетом квітів. Почувши дзвона:

— Ніби Великдень. Кажуть, що коли вас зустрів монастир, ви там виголосили: "Хай живе Іванова дзвіниця, а над нею Північна зоря". Це значить Росія?

А н д р е (серйозно і твердо). Так.

М а р и н а . Ну, а за Україну чом лицар промовчав?

А н д р е. Обминемо!

М а р и н а (іде і гостро, допитливо дивиться йому в очі — жартує чи ні). Україну?..

13

З ґанку Пероцьких падає додолу жовто-блакитний. Хто його скинув — не видно. Натомість має трикольоровий. Хто його чіпляє — не видно.

VI

1

На вулиці Пероцьких рух. Біля дому збирається публіка. Святочний гомін, вітання — найбільше дами. Цвітуть парасольки. Од церков пливуть урочисті дзвони.

Д а м а. Варваро Михайлівно! Здрастуйте, милая! Друга. Не здрастуйте, а Христос воскрес! Перша. Аж тепер я зрозуміла, як він, бідненький, зрадів, коли воскрес!

Ч о л о в і к д р у г о ї (Зіньчин гість). І все ж таки, рівняючи до більшовиків, його мучили люди!

П е р ш а. Ах, не кажіть! Я сама була ці три дні немов у домовині.

Д р у г а. Милаяі Я була труп!

Ч о л о в і к п е р ш о ї (теж Зіньчин гість). Так! Вони загнали нас у льохи, вони хотіли зробити з нас трупи, а з наших домів — домовини, але дуже дивно, що їх за це думають судити, як людей!

Д р у г а. Хіба ще мають судити?

З і н ь ч и н г і с т ь. Уявіть собі — перед тим, як розстріляти, думають іще судити.

П р о ф е с о р. Знов лібералізм! Знов реформи!

2

Четверо несуть на носилках О в р а м а. Побачивши натовп, він командує на носіїв:

— Ножку, носії! Мене зустрічають парадом. Ать-два! Лєвой! Запевай пєсню!.. Не хочете? Ну так я сам... (Співає приспів з відомої солдатської пісні).

Ой люлі, ой люлі да —

Я вам песєнку спою.

Смир-но! Одвічай, як пролетаріатові! Здорово, буржуазія! Дякую за царську зустріч!

В и г у к и. Який цинізм! Яке нахабство!

О в р а м. А тепер виносьте мене на престолі

В и г у к и. Як він сміє!

— Заткніть йому рота!

Одна дама хоче штрикнути його в очі парасолькою. Не попадає.

О в р а м. Ах ти ж... Какєтка!

Друга намагається.

Киш, чорне вороння! Я ще не труп. Складіть ваші парасольки. Чи, може, думаєте ревбурю під ними перестояти?

З

Несуть його в зал. Там жде на нього суд.

Голова каже до публіки промову.

— Панове! Сьогодні ми судимо тайного чекіста. Він нас судив по підвалах, здебільшого вночі, без свідків, ми його виносимо на денне світло і на ваші очі. Цей суд ми робимо публічним, навіть широко народним. Більше — ми, позвавши сьогодні на суд більшовизм, даємо йому можливість захищати свої криваві доктрини публічно. Ще більше — ми даємо кожному в цім залі право сказати своє слово за чи проти злочинця. Статую Феміди, символ загальнолюдського суду, що її закопав був більшовизм, ми знову одкопуємо і ставимо на цей стіл. (До Оврама). Підсудний! Ваше ім'я?

О в р а м. Оврам чи Яків — не все одно? Вам же не ім'я розстрілювати!

О в р а м. Ваша професія до ЧК? Оврам. Лазив по тій землі, по якій ви їздили. Голова.Ав ЧК? Оврам. Та, яку ви визначите. Голова. Скільки вам років? Оврам. Від народження тридцять, до смерті — ви краще знаєте, хоча й я не гірше знаю. Голова. Ви більшовик? Оврам. Половина. Голова. Себто?

О в р а м показує на себе.

Ноги не мають значення. Ви більшовик. Тепер скажіть, чому ви не відступили разом з більшовиками, а залишились тут?

О в р а м. Раз ноги не мають значення, то й питання не має значення.

Г о л о в а. Ви хочете скласти провину на ноги!

О в р а м. Навіщо, коли винні ваші голови.

Г о л о в а (шляхетно розводить руками). Ми?

О в р а м. Якби не заварили війни, де одбито мені ноги, я б оце одступив з більшовиками.

Г о м і н. Яке нахабство!

— Цинізмі

Г о л о в а. А от нам відомо, що ви зостались тут на тайні вивідки, за шпигуна. Що ви на це скажете?

О в р а м. А яку ще можна найти роботу за вашого панування? Не стану ж я вішати або вішатися!

Г о л о в а. Але ви не від того, щоб вішати нас... (Викликає). Свідок генерал П е р о ц ь к и й!

П е р о ц ь к и й встає.

Ваше превосходительство, ви маєте слово.

П е р о ц ь к и й. От у це вікно я побачив, як прийшов той — О д н о о к и й і ще двоє, — один у кудлатій шапці. Цей безногий стирчав біля ніг, — і показав, де я живу і де, певно, заховався Ж о р ж и к. Потім я стояв біля чужого вікна і бачив, як О д н о о к и й вів Ж о р ж и к а. Мій хлопчик, панове, плакав. Ловив у нього руку, щоб поцілувати, а він Ж о р ж и к а одштовхнув. Я не міг більш бути в інкогніто. Я скомандував: на мєстє!.. Мерзавець, стой! Він націлився в мене. Ви розумієте?.. Але набігли другі, не дали й повели мене в їхній штаб.

Г о л о в а. Що ви бачили в їхньому штабі?

П е р о ц ь к и й. Кошмар! Уночі до мене в камеру всадили монаха, і він цілу ніч молився. По-вкраїнському. Ви розумієте, панове! Він не давав мені спати. Між іншим, цей монах мені сказав, що безногий інквізитор забиває гвіздки в погони і за це бере великі гроші. Він себе на все життя забезпечив.

Г о л о в а. Ти забивав гвіздки в погони?

О в р а м. Нащо в погони, коли краще в такі лоби забивати!

П е р о ц ь к и й. Він себе забезпечив!

О в р а м. Так точно. Я себе забезпечив так, що скоро вже не буду безногим жити. Мене до самісінької смерті на руках нестимуть.

Г о л о в а. Ви виказали на Жоржика? Як це вийшло?

Десь з публіки виткнулась З і н ь к а:

— Я скажу! Я можу посвідчити — можна? (Показавши на Оврама). Я буду проти нього свідчити, їй-богу! Дозвольте?

Ще суд не похватився, як вона вже почала.

Боже! Виказати на Ж о р жика, на неповинного анголика — це злочин, якому міри нема! Як тільки (на Оврама) міг він це зробити! Жоржика, милого хлопчика, що любив шоколадки. Богу молитися, голубів стріляти, навіть мене любив... Пам'ятаєте, він під час маніфестації з даху вистрелив? То він у голуба стріляв, та випадково попав у чоловіка.

В залі похвальний гомін.

Анголик у голубка вціляв. Я знаю про це так, як і про те, як на нього виказано...

Г о л о в а Будь ласка, підійдіть ближче до столу.

З і н ь к а. З фронту Ж о р ж прибіг до мене, сердешненький хлопчик. Він убив одного більшовика, то за ним гналися, панове. Він так просив, щоб я казала повстанцям, що він мій братик або ж моє дитя, га? У мене серце плакало, їй-богу! Він попросив у мене шоколадку, але прийшов той, що О д н о о к и й. Він шукав їх превосходительство і дуже журився, що вони втекли. Тоді я дала Жоржикові шоколадку і сказала одноокому: бери сина! Спочатку він не повірив, що Жоржик син...

Г о л о в а. Чий син?

З і н ь к а. Але я прочитала от цюю посвідку. (Читає). "Даю цю посвідку колишній нашій покоівці Зінаїді Масюковііі на певність того, що я з доручення мого папи генерала Пероцького..." (Читає/сю посвідку).

Коли кінчає, в залі буря. Голова дає знак сторожі, щоб вона забрала Зіньку, по тому звертається до Оврама:

— Тобі ми даруєм, якщо ти викажеш більшовика, що лишились у городі. Скажеш?..

Оврам мовчить.

Ні?.. Однесіть і розстріляйте!

На сходах Оврам раптом спиняє конвоїрів:

— Стійте! Я скажу... щось. (Коли конвой спиняється, додає). Але перед тим, як сказати, я хочу покурити. За папіросу скажу...

Йому дають папіросу. Він затягується димом. Натягає картузик

— Несіть!

4

Тим часом в подвальчику Н а с т я. Стоїть. Жде. Рахує краплі, їй уже здаєткя, що це намистини і вона їх ниже на нитку:

— Сімсота... Сімсот перша... Сімсот третя...

VII

1

Знов у Пероцьких. Ніч. Л у к а телефонує:

— Штаб? Покличте до телефону комгрупи. Товариш Г а м а р? Говорить начавангарду Л у к а. Банду розбито. Місто наше. Я в ревкомі. Здобув цікаві документи: рейд-авантюра Пероцького, очевидно, підтримана якоюсь місцевою тайною організацією. Скільки жертв? Чимало. Слухаю... Так... Розумію...

2

У цей час вертаюсь з фронту я. Іду до Луки. Рух радості. Піднесення. Воістину патетична зустріч.

Л у к а. Здрастуй, брате!

Я. Брате, здрастуй!

Л у к а. Ти де ж подівся? Після бою? Гасив десь, мабуть, зорі?

Я. Гасив старі. Засвідчую тепер нові, червоні, брате!

Л у к а. З перемогою? А знаєш, хто зорганізував цей рейд, хто в йому вів перед?.. П е р о ц ь к и й, брате!

Підскочила свічка, і зсунулись речі.

У вбитого гайдамаки знайдено листа. Цікавий документ. Ось він. (Читає). "Маршрут: Чорноярські хутори — братам Закрутенкам, Бугаївка — Дмитрові Копиці і т. д. З доручення комітету золотої булави посилаю до вас корнета Пероцького. Допоможіть оружно і кінно", — ціла інструкція, братеї Підпис: "член комітету Чайка". Тепер зрозуміло, чому стільки жертв. Між іншим, сусідку твою, Зіньку, закатовано. Оврама вивезли за город і в глинищах — розстріляли, де падло і різний непотріб. Кажуть, коли посадили — над ямою, він...

На мене пливе щось беззвучне і темне. Свічка тане. Голос Лучин десь далеко ніби смертний мені, напівмертвому, присуд вичитує.

— Луко, зажди! (Хапаюсь я).

Л у к а. А що?

Я. Свічку треба поправити...

Л у к а. Свічку?

Я. Нагоріла ж, чи що...

Л у к а. Він ніби сказав: "Спасибі за похорон! Дав би на чай, та нічого не маю. Та не лайтесь, — каже, — вам за це заплатить пролетарський клас..." А Н а с т я, брате, сестра — збожеволіла... Та ти що? Вже йдеш?

Я. Я?.. Ні!.. Хоча так. Я йду. Я піду...

Л у к а. До себе?

Я. Так. Я піду до себе...

3

Я на сходах. Іду несвідомо. Іду машинально. Куди?.. Та ба! Я маю йти до себе. Так. Я піду до себе. Я піду тепер сам до себе, щоб допитати себе про все це. Має бути розмова із самим собою. Так! Мусить бути ще раз розмова людини з самим собою про зраду і про смерть. Перша — про зраду... Стою. Перебираю Луки інформацію, пригадую подробиці зради. Раптом бачу, що я біля Ступаєвих дверей. Вони прочинені. Чую хропіння. Заглядаю. Захриплий голос:

—Хто?

Я. Скажіть, будь ласка, тут жили С т у п а й-Ступаненки?..

Г о л о с. Це панночка? Виселено в підвал. А тут тепер зв'язкова команда.

4

І нарешті, мої друзі, фінал. Я під дверима в підвальчик Прислухаюсь. Мій слух тепер такий прозоро-напружений, що я можу чути й чую, як течуть у просторах час і зорі. Я чую, як за дверима в підвальчику капнула крапля.

Але ї ї не чути. Спить?.. Стукаю. Двері одчиняються. Свічечка. В о н а:

— Ви?

Я. Я...

В о н а. Я по стукоту відчула, що прийшов хтось інший, хтось не такий, як (жест угору) ті, хтось тихий, свійс.с

Я. Так. Прийшов іменно, що хтось. Хтось, на жаль, не такий, як ті, не ваш і сам не свій...

В о н а. Прийшов поет, милий, щирий. Я така рада. Адже ж я ждала вас! Простіть, що не вийшла назустріч, не одчинила дверей (жест нагору) в мою країну, але, як бачите, провина не моя. Мою країну в мене одібрали.

Я. Нічого. Ми з вами скоро дійдемо до 'дного краю.

В о н а. Це, звичайно, натяк на ваше поетичне горище? (Ліву брову зломила). Спасибі. Але я й тут ось (жест навколо), на вас ждучи, вже виростила цілий сад кохання. Дивіться! Ось мармурові східці. Правда, чудові? Ось (жест на краплі й патьоки) фонтан і водяний годинник разом. Тут, коли перебудеш ніч, то враження таке, ніби вічність вибиває такт...

Я. Тут, кажуть, жив недавно робітник і жінка. Був на війні. Жінка ждала. Рахувала оці краплі не одну ніч і не дві...

В о н а (неспокійно). Так, так... Ось (жест на ослончик) садовая лавочка. (Відблиск гумору). Спеціально для поетів. Сідайте, гостю милий! Ви, певно, втомились? Ні? Тоді чим мені ще вас вітати? Я б оце заграла вам, якби не розлучили мене з моїм піаніно. Навіщо воно їм? Хто з них уміє грати? Скажіть, хто гратиме?

Я. Не турбуйтесь ними! Заграють!

В о н а. І "Патетичної"?

Я. З цього й почнуть...

В о н а. Так? (З сумом). Ой якби я оце заграла! Сонату про юнака, що мчить конем степами, дороги у вітрів питається. Пам'ятаєте? Великодню ніч? (Навіть руками повела, ніби по клавірі). Я тоді листа вам писала. Хочете, покажу? Зберегла! Ждала. Я довго ждала вас! Давно! (Ліва рука ніби на клавішах. Права за думками ніби пише). У снах. У мріях. Десь ніби в голубих віках літала й виглядала.

Я справді чую музику. (Rondo). Що це? Розстріл? Галюцинація? Гіпноз?... Треба кінчати! Пора!..

— Скажіть (питаю), ви й тоді чайкою літали? Вона (руки впали. Зібгалась. Як дівчинка, що палась на шкоді і не стямиться, що сказати). Ні! Ні!.. Я так літала. Я просто літала...

Я. Мошкою?

В о н а (інстинктом жіночим відчувши, що справила хирне враження, раптом випросталась). Ні!.. Ні!.. (Визивно). Так!.. Я чайкою літала!.. (Перемоглася. Проникливе). Скажіть... а ви тепер прийшли оспівати її чи забрати?

Я. Я прийшов її спитати... Просто! Без алегорій! Скажіть, чи пішли б ви зараз зо мною туди, нагору, вкупі й разом, щоб розказати, щоб ми розказали про все це?

В о н а. Про що?

Я. Про що? Ну, про таке, наприклад, як був собі в підвалі безногий робітник, а нагорі поет жив і недалеко його дівчина одна, як у неї все життя була музика, у поета мри од тієї музики, в робітника ж — водяний годинник, як годинник пробив час повстання підвалам та як дівчина обдурила поета, почала грати золотою булавою, як, заграв ши вона

"чики-чики", напустила офіцерчиків — поет допоміг, як понесли безногого і вбили... Я йду сказати, що я зрадник, ви скажете, що ви — Чайка!

В о н а. Значить, там іще про це... не знають?

Я. Якби там знали, то, думаю, нам годі було б туди йти — вони б давно до нас прийшли і нагадали, що той лише борець за ідеї, що того лише ідеї переможуть, хто з ними вийде й на ешафот і смерті в вічі скаже. Ви скажете?

В о н а (знов зібгалася, як дівчинка, в руках тремтить дівочий фартушок). Я?..

Я. Оврам безногий доніс свої ідеї до найдальшої ями — в глинищах і смерті в вічі кинув, Зінька теж. З і н ь к а! А ви, ви донесете свої хоча б до першого реєстраційного столу? Ви скажете?..

В о н а (руки кинули фартушок). Я скажу!.. (Знов тремтить він у руках). Я вам скажу... Я краще вам скажу...

Я. Тоді доведеться мені за вас сказати. Дозволите?

В о н а (перемоглася). За це зменшать вам кару, так?

Я. Та не про це я... не про це! Ще тоді, як визволив Пероцького, я по степу ходив. Усю ніч виходив. Була перша в людини розмова в степу з самим собою про зраду і про смерть, і висновок: самому вбитися — це ще не кара. А карою буде та, що дасть мені Л у к а, суспільство, клас. Піду й скажу. Але я не пішов, бо ще носив у душі ваш відблиск милий, бо ще не знав, що в ясній теплині своїх очей ви носите чорний холод змови...

В о н а (визивно). Я сама про це скажу! Я йду й скажу... Так, я Чайка!.. Скажу: я тая Чайка, що літала над Жовтими Водами, об дороги

чумацькії билась (притишуючись), що літа і б'ється в кожному козацькому серцеві... Я скажу, що я... (Знов дівчинкою). Мені треба перевдягтися, так?

Я. Краще йдіть так.

Вона. Так?.. Ні, я передягнуся!.. Я зараз!..

Скажіть, у що лучче мені вдягтися? Я. У щирість і мужність... Вона (не збагнувши зразу моєї думки). Так?..

Тоді я зараз... Підождіть! Я зараз... (Зрозуміла). Ах, ви он у віщо сказали!..

Я. Ходімо!

В о н а. Ходімо... (Йде за мною). Я, бачте, вас любила і люблю. Не од програми — від душі. (На порозі вона стає). Може б, нам туди не йти, а краще так: піти зовсім звідси, геть далеко, зректись всього, тільки не життя. Милий! Піти, щоб просто жити, га? У хаті! За хатою криниця буде й жито, Я вийду з хати безсонна од бажання — дівка з відрами. Ви біля криниці. Поведу вас у жито... (Вона, немов справді жито, розгортає руками і веде мене уявного). А в житі волошки голубіють, стелеться біленька березка. Бачили? Боже! Як пахне любов!

Я (йду сходами, бурмочу). Все це старих пісень перелицьований сантимент...

В о н а (за мною). Я, бачте, приховала своє перше кохання, а воно тепер і реве. Підождіть хвилинку, я його, може, присплю... Цить, моє кохання, а я тобі дудочку вкраїнську куплю... (Захиталась, заколихалась).

А-а, люлечки,

Шовковії вірвечки,

Золотії бильця,

Срібні колокільця,

Мальована колисочка.

Засни, моя дитиночка!

Я беру її за руку.

Куди ви мене ведете? На страсті? Так?.. Пустіть мене! милий! Не можу...

Я (пускаю її руку, більш переконую себе, ніж її).

Бачте, тут жила і та... Теж молилась: милий, дорогий... Справді, на страстях стояла. Л у к а каже, що її...

В о н а. А хто ж скаже моїй неньці, як я в церковці була, на страстях стояла, як додому свічечку несла (немов справді несучи свічку), а ви, вітер, милий вітер (затуляє од мене долонею і йде вниз), пху-пху, хочете загасити свічечку мого життя.

Я (почуваю, що ще один момент, і я здамся). Луко! (Кричу). Луко! (Побачивши на сходах Луку, я відчуваю, як більшає в мені сили. Хапаю її за руку і виводжу нагору. до Луки). От я і моя мрія — Чайка, Луко!..

В о н а. Ні!..

Я. Так! Пам'ятаєш перше повстання? Вітер, місяць? Тоді до рук Судьби попавсь корнет П е р о ц ь к и й. Судьба не знав, хто він, хоча

інстинктом чув і брався вже до стінки прибити. Та нагодився я. Г а м а р послав. По дорозі, отут на сходах, вона зустріла: "Спасіть!.." І я спас. Де ж пак! Моя мрія, що до неї я сливе два роки мчав, із мрій коня, зробивши, дорогу у вітрів, у зірок питавсь, хоч до її дверей сім метрів од мого було порога, сама назустріч вийшла і просила спасти того, кого я мав за супротивника. Як же тут було не проявити благородного чуття, романтичної, відданої любові, та ще од кого! Од мене, що відірвавшись маси, десь загубившись на горищі, між небом і землею, думав високо (у павутинні мрій), що його покликання — це бути за зведеника між небом і землею! Між натовпом та ідеалом, між нацією й її майбутнім — звичайний тип химерного мрійника. Результат тобі відомий: наскок, руїна, кров і смерть товаришів — мертва пауза у творчому змаганні революції і автор цієї паузи — я. Луко!..

Л у к а. Скажи мені одне: ти знав, що вона Чайка?

Я. Ні!

В о н а. Знав... Я йому казала...

Л у к а (подзвонивши в зв'язкову команду, жестом показує червоноармійцям одвести Марину. Виждавши, поки її одвели, знов до мене). Скажи, як другові, Ілько, — знав?

Я. Ні!.. Але я знав, хто такий П е р о ц ь к и й.

Л у к а (замислився глибоко. Говорить більш до себе). Треба перш за все сказати що? Що наскок цей трапився б і поза тим, чи спас би ти Пероцького, чи ні. Знайшли б другого, не Пероцького. Але Пероцького визволив ти, і це зрада.

Я Зрада, Луко! Та яка! Куди не піду, скрізь за мною бігтиме од віку, через усі світи тінь щєі зради

Л у к а. Несвідома. І добре, що вже трапилась, бо що?.. Бо неминуща була, бо ж результат вона отих горищних мрій... (Вже до мене). Поклади й собі за знак і попередження надалі, бо гей ще скільки жде на нас спокус, хитань і зрад у далеких походах.що через усі світи, до далекої мети!.. А тепер іди я тебе запру, постережу і завтра в ревтриб, бо що?.. Бо судити тебе треба, а я твій друг і взагалі ще молодий... Ти ще, мабуть, і не їв? Принесу...

Заводить мене в кімнату Пероцьких. Тиснем один одному руки Л у к а виходить і замикає двері. Чую таке щире, товариське, зворушливе.

На добраніч, Ільку!

Я. Ні, Луко, — добридень! Дивись, уже світає...

Мені стає легко. Вікно, як огняний прапор. Мене охоплює надзвичайне піднесення. Мені вчувається, що весь світ починає грати спочатку на геліконах, баритонах, тромбонах патетичної симфонії, що згодом-переходить на кларнети, флейти, скрипки. Я знаю. Л у к а теж зараз дивиться в вікно і чує цю симфонію.